

Examensarbete inom Landskapsingenjörsprogrammet, 2006:2
ISSN 1651-8160

Lövgångens historia och framtid

- en studie av Skabersjös och Vrams Gunnarstorps lövgångar

Patricia Vinkka

Institutionen för Landskaps- och
trädgårdsteknik
Box 66
230 53 ALNARP

Omslagsbild: Skabersjös lövgång sedd från väst genom ”lindarmen”
Foto av Patricia Vinkka 2005-10-13

Förord

Examensarbetet har skrivits under hösten 2005 inom landskapsingenjörsutbildningen för Institutionen för landskaps- och trädgårdsteknik, Alnarp. Det omfattar tio poäng och är skrivet inom ämnet landskapsplanering på C-nivå.

Arbetet är främst inriktat på två lövgångar i Skåne idag, och har för dessa bland annat inneburit upprättande av en historisk dokumentation, och en analys av dagsläget. En diskussion har förts angående problematiken i äldre lövgångar och slutligen har jag också fört fram åtgärdsförslag för bevarande av de två lövgångar som arbetet är inriktat på. Resultatet presenteras i detta examensarbete. Detta arbete kan ses som en början på en dokumentation över de lövgångar som finns i Sveriges trädgårdar och parker, och kan på så sätt utgöra grunden för liknande arbeten i framtiden. Samtliga bilder och skisser är tagna och ritade av författaren, om inget annat anges. För det lånade bildmaterial som förekommer i arbetet har tillstånd för publicering erhållits.

Jag vill rikta ett varmt tack till Eva och Peder Thott på Skabersjö och Marianne, Rudolf och Amelie Tornérhjelm på Vrams Gunnarstorp som gett mig möjligheten att få komma och studera lövgångarna Skabersjö och Vrams Gunnarstorp, och glatt delat med sig om sina kunskaper rörande dessa lövgångar. Ett stort tack också till Rune Bengtsson, CBM, SLU, Alnarp, som bland annat har varit tills stor hjälp i den växtekniska biten i arbetet och svarat på alla mina frågor i tid och otid. Tack också till Kjell Lundquist och Henrik Sjöman, institutionen för landskapsplanering, SLU, Alnarp, för intressanta diskussioner rörande ställningstagande och möjligheter i dessa lövgångars framtida utveckling. Jag vill också tacka Maria Nyman-Nilsson, landskapsarkitekt på Fredriksdal, Bertil Bergsten, Örestads Farmartjänst, Annika Tergius, Landsarkivet i Lund, Anna Jakobsson, institutionen för landskapsplanering, SLU, Alnarp, Ann Tschannen, Länsstyrelsen i Malmö, Kaj Rolf, institutionen för landskaps- och trädgårdsteknik, SLU, Alnarp, Johnni Lindkvist, Mathilda V. Haarla, den vänliga personalen på Alnapsbiblioteket och slutligen min handledare Mark Huisman som har bistått med mycket hjälp.

Examinator för arbetet har varit Tim Delshammar Institutionen för landskaps- och trädgårdsteknik, Alnarp.

Patricia Vinkka
Alnarp 2006-01-26

Sammanfattning

Lövgången var ett vanligt element i trädgården under renässansen, och den var mer använd här i Sverige än i övriga Europa. Lövgången blev troligtvis mer använd i Sverige på grund av att det kallare klimatet inte kunnat erbjuda samma blomsterprakt året om vilket gjorde att man istället arbetade med mer stabila element. Några utav dessa lövgångar finns bevarade än idag och är nu mer än 250 år gamla. Två av dessa finns på Vrams Gunnarstorp och Skabersjös gods i Skåne.

Lövgångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö har kommit att bli två värdefulla element i den Svenska trädgårdskonstens historia, och man är angelägen om att bevara dem länge det går. De har ett unikt värde inte bara genom sitt gamla växtmaterial utan också genom sin form, som tuktats av flera generationers trädgårdsmästare. I och med att de blir äldre uppkommer inte bara nya värden utan även nya problem. Det finns inte bevarade lövgångar som är mycket äldre än dessa och det är därför första gången som vi handskas med den här typen av växtmaterial. Kunskapen om hur vi kan ta hand om och bevara dessa lövgångar på bästa sätt är därför liten.

Målet med arbetet har varit att upprätta förslag på åtgärder för vård och skötsel samt långsiktigt bevarande av lövgångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö i enlighet med Florensdokumentet och den svenska kulturminneslagen. Stora delar av arbetet har bestått i litteraturstudier och sökande i olika arkiv, där målet har varit att teckna lövgångens historia. Jag har också gjort en inventering och dokumentation av hur Vrams Gunnarstorp och Skabersjös lövgångar ser ut i dagsläget, och jämfört denna med tidigare kartor och illustrationer av lövgångarna. Den största biten i arbetet har dock bestått i ett ställningstagande inför dessa lövgångars framtid, med förslag på lämpliga åtgärder inför framtiden.

Mina långsiktiga mål är framförallt att bevara lövgångarnas form och växtmaterial. Här går inget före det andra utan jag anser båda dessa aspekter lika viktiga. Arbetet med framtida åtgärdsförslag varit en ständig balansgång mellan konsten och biologin i dessa lövgångar som har stora värden i båda aspekterna. För att hålla form och material så länge som möjligt påpekar jag vikten av näringstillförsel i form av organiskt material, som även till viss del kan fungera som föryngring. Förslag finns även på hur en uppstöttning av lövgångarna kan göras på ett skonsamt sätt, och på kraftigare beskärningsåtgärder där man går in och reducerar vikten av lövgångarnas grenverk.

De åtgärder som jag föreslår är baserade dels på lövgångens historia som element men framförallt på dessa lövgångars individuella historia och den problematik som uppstått i dessa gamla lövgångar. Många av åtgärderna går ut på att skapa en större medvetenhet i det arbete man utför, exempelvis att istället för att beskära lövgångarna på det sätt som man alltid gjort ha ett mer specifikt mål i den årliga beskärningen.

Det skulle vara intressant att studera resultaten av de beskrivna åtgärderna närmare då de inte tidigare prövats i det här sammanhanget. Det hade också varit intressant att fördjupa sig i andra äldre tuktade element av avenbok och se likheter mellan dem och lövgångarna och på detta sätt få en bredare bild av avenboken som växtmaterial och hanteringen av den.

Innehållsförteckning

Inledning	5
Bakgrund	5
Syfte	5
Avgränsningar	6
Geografisk orientering	6
Problemställning	6
Metod	7
 Del 1 – Lövgångens historia	 8
Begreppet lövgång	8
Lövgångens uppkomst, användning och utformning	9
Lövgångar i medeltidens trädgård	9
Lövgångar i renässansens och barockens trädgård	9
Lövgången i <i>The theory and practice of gardening</i>	11
 Del 2 – Två lövgångar i Skåne	 13
Vrams Gunnarstorp	13
Trädgården på Vrams Gunnarstorp	13
Trädgården på Vrams Gunnarstorp	14
Lövgången på Vrams Gunnarstorp	14
Skabersjö	20
Trädgården på Skabersjö	21
Lövgången på Skabersjö	21
Anläggning och uppbyggnad av lövgångar	27
Avenboken som växtmaterial	27
Nyetablering av lövgångar	28
Nuvarande stamtjocklekar	29
Ursprungligt planteringsavstånd och plantkvalitet vid plantering	29
Spjälverk, fönster och andra detaljer	30
 Del 3 – Lövgångarnas framtid	 32
Problematik med gamla lövgångar	32
Praktiska skötselinsatser	32
Koncentrerad växtkraft	32
Röta - ihåliga stammar	34
Uppbindning och stöttning	34
Näringstillförsel	36
Komplettering av plantor	36
Målsättningsdiskussion	37
Åtgärdsförslag för lövgången på Vrams Gunnarstorp	39
Värden och långsiktigt mål	39
Lutande stammar	39
Beskrining	40
Näringstillförsel	40
Övriga åtgärder	41

Åtgärdsförslag för lövgången på Skabersjö	42
Värden och långsiktigt mål	42
Lutande stammar	42
Beskrining	43
Näringstillförsel	44
Övriga åtgärder	44
Slutdiskussion	45
<i>Källor och litteratur</i>	47
Tryckta källor och litteratur	47
Otryckta källor	49
Elektroniska källor/Internet	49
Muntliga källor	49
Förteckning över bilagor	50

Inledning

Bakgrund

Under min utbildning har jag intresserat mig särskilt för trädgårdshistoria och den tekniska hanteringen av växtmaterial. Jag har också upptäckt att det finns en lucka mellan dessa två aspekter, då trädgårdshistorian ofta berörs i teorin och den tekniska hanteringen av växtmaterialet i dessa miljöer hamnar vid sidan av. Jag har därför i mitt examensarbete valt att fördjupa mig i den problematiken och studera ett under renässansen vanligt förekommande element i våra trädgårdsanläggningar, lövgången.

Lövgången var ett viktigt element i äldre anläggningar och har liksom alléerna och häckarna haft en betydande roll i anläggningens stomme och rumsbildning. Lövgången är ett av de trädgårdshistoriska element som än så länge är relativt outforskat. Vi vet därför lite om de förebilder som ligger bakom lövgångarna och om det finns samband mellan de olika lövgångarna som finns i Sverige idag.

De lövgångar som finns bevarade från renässansen när lövgången var som mest använd börjar nu bli gamla, och är genom sin höga ålder känsliga för skötselinsatser. Eftersom kunskapen om hanteringen av ett gammalt växtmaterial i den här formen är begränsad, så kan en fördjupning i frågan rörande vilka växttekniska åtgärder som i framtiden kan vara lämpliga för lövgångarna, vara mycket viktig för lövgångarnas framtida välmående och bevarande.

Syfte

Arbetet syftar till att beskriva ett par lövgångar i Skåne i nutid samt deras historia och framtid. Syftet är även att skapa en förståelse för hur växlingen i ideal och skötsel påverkar såväl detaljerna som enskilda objekt i en anläggning. Beskrivningen skall kunna fungera som underlag vid fortsatt vård och skötsel av dessa objekt, och som vägledning vid hantering av liknade objekt.

Målet med mitt examensarbete är att göra en fördjupad studie och dokumentation av några av de avenboklövgångar som finns i Skåne idag. Med denna studie vill jag öppna ögonen för dessa historiska element. Min intention är också att upprätta ett koncept för ett långsiktigt bevarande eventuellt inkluderande restaurering och utveckling jämte vård och skötsel. Detta baseras på de historiska uppgifterna, funna i arkiv och litteratur samt den information jag funnit i fält via lövgångarnas utseende och innehåll idag. Arbetet skall ske i enighet med *Florensdokumentets*, och den svenska *Kulturminneslagens* intentioner. Florensdokumentet handlar om bevarande, vård, och restaurering av historiska parker, och är ett komplement till Venedigdokumentet som handlar om byggnader, se bilaga 7. Florensdokumentet har tagits fram av ICOMOS (International Committee Of Monuments and Sites) i samarbete med IFLA (International Federation of Landscape Architects)

Avgränsningar

Ämnet lövgångar är brett och måste därför begränsas för att det skall kunna lämpa sig som ett examensarbete. Jag har begränsat mig dels geografiskt och dels genom att hålla mig till ett växtmaterial, avenbok. Jag har valt att fördjupa mig i två lövgångar som båda är anlagda på mitten av 1700-talet.

Geografisk orientering

De objekt som tas upp i detta arbete ligger i Skåne.

Figur 1. Skåne,
med platserna för de två lövgångar jag fördjupat mig i.

Problemställning

En komplex problemställning i detta arbete har legat i hanteringen av ett gammalt växtmaterial. De lövgångar som jag studerat har ett innehåll av ett flera hundra år gammalt växtmaterial som kontinuerligt tuktats genom beskärning. En del av de ingrepp som gjorts har lämnat spår efter sig som man kan se idag. Många andra spår har sakta suddats ut genom lövgångens ständiga tillväxt och kontinuerliga beskärning. Detta gör att det är svårt att dra slutsatser om skötseln genom tiderna av det man ser idag. Den höga åldern på dessa lövgångar gör dem unika men skapar också nya frågor och problem då man tidigare inte handskats med ett så här gammalt växtmaterial på detta sätt. Åldern gör att lövgångarna är mer känsliga för ingrepp och det finns inte något facit på hur de reagerar på vidare åtgärder.

Jag har också ställts inför problematiken gällande begreppet restaurering och dess innebörd. Det stora problemet när man talar om restaurering är komplexiteten i begreppet *restaurera*. Vad menas egentligen när man talar om att restaurera ett element i en trädgård eller park? Begrepp som att konservera, skydda, rusta upp, rekonstruera, förnygra, avlägsna eller förnya kan alla föras in under restaurera, men de kan också ha egna självständiga innebörder. Alla dessa metoder kan vara "den rätta" beroende på vad man befinner sig i för situation.

Svårigheten ligger ofta i att en anläggning och dess olika delar haft många olika utseenden, funktioner och karaktärer genom tidens lopp. Vilka delar som är mest värda att bevara varierar ofta beroende på vilket perspektiv man har till objektet. Ibland kan det handla om att skildra helheten från en viss tidsepok, men ofta utgör spåren från flera olika tidsepoker och den historiska transparens detta skapar ett intressant tidsdokument i sig. När man planerar inför ingrepp som rör restaurering eller nyanläggning av en trädgårdsanläggning eller ett element i den, är det viktigt att man för en diskussion innan arbetet sätts igång så att detta beslut i framtiden går att motivera.

Mina huvudfrågor har varit att skapa en bild av hur de två lövgångar som jag fördjupat mig i hanterats tidigare och dels ta ställning till vad det är man vill man bevara i dessa lövgångar idag, dels att titta på vad man kan göra för att bevara dessa lövgångar och hur gör man det på bästa sätt.

Metod

En stor del av arbetet har bestått av att inhämta information rörande lövgången i ett historiskt perspektiv, för att skapa en inblick i dess användning och skötsel genom tiderna. Detta arbete har främst bestått i studier av litteratur och arkivmaterial som hämtats på bibliotek, museer och arkiv. Sökningar har gjorts på Stadsbiblioteket i Malmö, Universitetsbiblioteket i Lund, Kungliga biblioteket i Stockholm, Alnarpsbiblioteket, Internet, Lantmäteriet i Malmö, Landsarkivet i Lund och Nordiska museets arkiv. Bland dokumenten som har varit av intresse finns tidigare reseskildringar, artiklar, kartor, fotografier med mera. Utöver detta har jag även haft stor hjälp av tidigare elevarbeten på Alnarp som jag fått ta del av.

Parallellt med detta arbete tog jag kontakt med innehavarna till de lövgångar jag ville fördjupa mig i för att få en möjlighet att besöka dessa och studera dem närmre i fält. Studierna av lövgångarna på plats bestod bland annat av en analys av lövgångens växtplats och vitalitet. Jag gjorde också en uppmätning av höjd, bredd, längd, de olika stammarnas omfång och avstånd mellan stammarna för att få en klarhet i dess form idag och en större inblick i dess ursprungliga form. En stor del av arbetet på plats bestod också i att genom fotografier och skisser dokumentera hur lövgångarna ser ut idag. Jag har också intervjuat personer som innehar kunskap om dem. Här har frågor rörande den tidigare skötseln varit särskilt viktiga. Denna muntliga information har genom arbetets gång utökats genom en fortsatt telefonkontakt med lövgångarnas innehavare och andra personer som på ett eller annat sätt är eller har varit i kontakt med dessa eller andra lövgångar.

Arbetet bygger även på författarens egen förförståelse och slutsatser utifrån det material som hittats. Diskussioner med handledare och lärare på Alnarp har förts, särskilt rörande vilka åtgärder som kan bli aktuella i framtiden för de olika lövgångarna. I och med detta har jag kommit in på hur man kan förhålla sig till begrepp som rekonstruktion, renovering, restaurering och fri förnyelse i trädgårdshistoriska sammanhang, vilket tas upp i problemställningen ovan.

Del 1 – Lövgångens historia

Begreppet lövgång

Företeelsen lövgång har inte alltid kallats lövgång, utan genom århundradena har begreppet varierat. Andra ord har använts vilket kan göra läsningen av äldre litteratur förvirrande. Det ord som använts för att beskriva lövgången har varierat inte bara genom tiden utan också beroende på hur olika författare tolkat det de sett. Några av de ord som använts för att beskriva företeelsen är *allé*, *lövsal*, *lövgång*, *berså* och *pergola*. Troligtvis har det inte heller lagts så stor vikt vid skillnaden på olika typer av lövgångar, utan samma benämning användes för de lövgångar som var uppbyggda av ett spjälverk täckta med klängväxter som för de som var tuktade av träd. Ordet lövgång används även idag som benämning på båda varianterna.

Det allra äldsta belägget för ett ord som kan ha beskrivit företeelsen lövgång är från 1579, *Lööfsaal*. År 1749 benämner Linné lövgången på Vrams Gunnarstorp för *berså* eller *bogegang*. Ordet *lövgång* återfinns första gången i skrift år 1790, då "*Deutsch – schwedisches und schwedisch – deutsches Wörterbuch*" ges ut av tryckeriet Greifswald. I denna bok finns ordet lövgång med som översättning av ordet *laubgang*. (Kron, 2001, sid. 1)

Ordet *berså* beskrev ursprungligen (på 1700-talet) en gång eller väg som omgavs av häckar eller träd och som slöt sig samman till ett valv. Det vill säga en båg gång eller en spjälverksstomme som var övertäckt med klängväxter, en lövsal, en tillflyktsort undan solhettan, något som vi idag skulle kalla för lövgång. Begreppet *berså* har därefter fått en annan betydelse. Med *berså* förstås idag vanligen en cirkelrund, ej övertäckt, sittplats, planterad med friväxande buskar (syrenberså) eller en klippt häck. Dylika sittplatser i trädgården kallades tidigare, på 1800-talet, för lusthus. (Andersson, 2000, sid. 309) Denna betydelse av ordet har en djup förankring i den svenska allmogeträdgården och utgör sinnebilderna för ett av trädgårdens minsta och mest intima rum (<http://www.ne.se...>). Något som ytterligare kan bidra till förvirringen kring ordet *berså* är att lövgång på franska än idag heter *berceau*, vilket lätt tolkas som *berså* på svenska.

I slutet av 1800-talet introducerades ordet *pergola* i det svenska språket. På italienska betyder pergola lövsal, och på latin en utbyggnad, utsprång eller bågformad promenadväg med klätterväxter. När ordet pergola 1871 för första gången återfinns i svenska språket blev begreppsförvirringen ännu större än den redan var. "*Paregola – löfsal, vinlöfsal, trädgårdsgång med öfverväxt hvalv, löfsallik tillbyggnad invid en byggnad*" Pergola blev under första delen av 1900-talet något av ett modeord och kom till viss del att ersätta lövgång som begrepp. (Kron, 2001, sid. 1) 1915 görs en intressant sammankoppling mellan de båda orden när man i Nordisk Familjebok skriver:

"Ett särskilt slags pergola har man i den s.k. löfgången, som består av en trä eller järnstomme, öfvertäckt af ett spjälverk. Till beklädnad häraf användes, i synnerhet förr, alm, afvenbok, m fl. löfträd, numera oftare slingerväxter eller i konstlade former fruktträd."

I Svenskt trädgårdslexikon från 1938 av Axel Holzhausen går man steget längre och försöker reda ut begreppen. Här står det:

"Pergola är en för klätterväxter övervuxen pelargång. Grundstommen utgöres alltid till skillnad från lövgångar, av livlöst material. ...Lövgången har pergolan som grundmotiv för sin komposition men den uppbyggs helt av levande material, om också en grundstomme av järn eller läkt uppsättes för formgivningen. När stammar och grenverk nått erforderlig stadga kan stöden

borttagas. Som växtmaterial lämpa sig lind eller avenbok bäst, och för den som vill dra ekonomisk nytta av lövgången äro äpple- och päronträd ägnade för ändamålet.”
(Holzhausen, 1938, sid. 464-466)

Det är intressant att Holzhausen här utelämnar möjligheten att lövgången skulle kunna vara ett spaljéverk täkt av klätterväxter.

Idag används mestadels ordet lövgång och båg gång för att beskriva företeelsen. Lövgång beskrivs i Vandra i Europas trädgårdar, som en *”tunnelgång av häckar eller träd som bildar ett valv upptill”* (Björk, 2003, sid. 117). I Svensk trädgårdskonst under fyra hundra år, beskrivs båg gång som:

”Gång eller väg på båda sidor omgiven av häckar eller träd, med eller utan stöd, som sluter sig samman till ett valv. Båg gången är synonym med den äldre betydelsen av berså.”
(Andersson et al 2000, sid. 310)

Nationalencyklopedin har idag en liknande förklaring på ordet båg gång (<http://www.ne.se...>).

Det är inte bara i äldre litteratur som man stöter på olika begrepp som beskriver företeelsen. I mitt arbete med lövgångar har jag kommit i kontakt med många personer som använt sig av många olika begrepp vilket också kan leda till förvirring. Några av de begrepp jag stött på är lövgång, häckar, tunnel, gång och båg gång. Jag har valt att använda ordet lövgång.

Lövgångens uppkomst, användning och utformning

Lövgångar i medeltidens trädgård

Det är svårt att hitta belägg för hur länge det funnits lövgångar. De tidigare lövgångarna som jag stött på i litteraturen är från medeltiden. I dessa exempel har det mestadels rört sig om spaljéverk täckta med klängväxter. Men redan på medeltiden flätades träd kronor ihop för att skapa mer kompakta gröna skärmar (Blennow, 2002, sid. 107). Detta har troligen varit en föregångare till de lövgångar som tuktats av träd.

Var i trädgården lövgången haft sin plats är oklar. De medeltida trädgårdarna kombinerades ofta av en nyttoträdgård, gårdsplan och nöjesträdgård till en enda rustik enhet, där gränserna mellan de olika trädgårdarna ibland är oklara (Blennow, 2002, sid. 107). Nyttoträdgården delades ofta in i kålgård, humlegård, örtagård och apलगård (Hansson, 1997, sid. 15-16).

Lövgångar i renässansens och barockens trädgård

Under mitten av 1500-talet gick i Sverige den medeltida trädgården sakta över till mer strikta, raka linjer och uppdelas i kvarter med olika innehåll och aktiviteter, och får en annan betydelse. Trädgården går från att ha varit en egen del till att under den tidiga renässansen räknas som en utvidgning av huset. Man tog symmetrin till hjälp för att skapa ett arkitektoniskt helhetsintryck och en harmoni mellan trädgård och byggnad. Genom trädgården löpte en eller flera huvudaxlar som ofta betonades med planteringar av dubbla trädrader, pergolor och lövgångar. (Hansson, 1997, sid. 35-36, 46) Lövgångarna ses ofta som avslut och inramningar av trädgården, men också som rumsindellare.

Under 1600-talet kom adeln att få en allt starkare ställning på kronans bekostnad, och under 1536-1660 utvecklades Skåne till Danmarks godstätaste område. I mitten av 1600-talet ägde adeln 54 % av Skånes ca 15 000 gårdar. (Germundsson, 2001, sid. 23) Adelns ökade inkomster gav möjligheter till en ny överdådig livsstil. Omkring mitten av 1600-talet drogs en väldig byggnadsverksamhet igång, och många nya slott och sätesgårdar byggdes. Även kvinnorna engagerade sig i byggnation och trädgårdsanläggning på gods de fått genom arv eller som morgongåva vid bröllop. Idealet för en renässansmänniska var att både vara intellektuellt bildad, tekniskt hantverks kunnig och konstnärligt skapande. Geometrin och exatheten får en starkare betydelse i trädgårdarna, och man måste matematiskt räkna ut de rätta proportionerna för anläggningen. *Exakthet, ordning, harmoni och balans* blev nyckelbegrepp för renässansmänniskan. Idealet var att ha byggnaderna, gårdsplanen och trädgården sammankopplade i ett matematiskt lagbundet förhållande. Det förekom ofta en mittaxel som kopplade samman olika nivåer. (Hansson, 1997, sid. 35-36, 46)

I *Horticultura Danica*, första gången publicerad 1647, ges en fullständig inblick i dåtidens danska renässanssträdgårdar. Här beskrivs lövgången på följande sätt:

”Längs tre av de fyra sidorna i trädgården skall ett lågt staket täckt av rosor löpa, och på den fjärde sidan skall en åtta fot bred lövgång löpa. Denna skall vara sammanflätad av körsbär, hassel, plommon och kvitten. Inuti skall marken beläggas med grästorv för att göra promenaden så angenäm som möjligt. För att man riktigt skall kunna njuta av skuggan och svalkan bör några små bänkar för vila placeras här och var längs gången. Och för att ytterligare behaga sinnena kan lövgången fyllas med små fågelburar som ”liflig siunger oc qvinckelerer” (Hansson, 1997, sid. 43-44)

Under 1600-talets andra hälft anlades Renässans- och Barockträdgårdar parallellt med varandra i Sverige, och båda stilarna verkar ha ansetts lika moderna (Flinck, 1994, sid. 39). Mot slutet av 1600-talet utvecklade trädgårdsägare och arkitekter i Sverige en egen stil. Renässansens former fanns kvar, men en mängd olika dekorationsdetaljer i olika former, färger och material gav omväxling. Lövgångar användes mer här än utomlands. De gav en effekt av vandring från rum till rum, som bjöd på nya överraskningar hela tiden, men man fick ingen överblick över trädgården som helhet. (Flinck, 1994, sid. 35-36)

Att lövgången blev ett mer använt element här i Sverige än i övriga Europa kan bero på det kallare klimatet. Detta påpekar Tessin som något som gör en skillnad mot utlandet, och enligt honom för detta med sig att man vid utformningen av en park i mindre omfattning skulle använda sig av den blomsterprakt man fann i söder och hellre arbeta mer med stabila element, som bibehöll sin verkan året om. (Stritzke, 2001, sid. 78-79) Med mer stabila element menar han främst alléer, men hit måste även lövgångarna höra. När man anlade en park skulle man akta sig för att bygga för det sköna. Däremot skulle man gömma det fula med boskéer och palissader. Kanske har även lövgången fungerat som en skärm mot det fula. Den Svenska Herrgården har också en tillgång med de stora vattenytorna och de vida utsikterna, som saknas i både franska och italienska landskap (Stritzke, 2001, sid. 78-79) Detta medför också att det ofta är mycket blåsigt, och man har ett större behov av att skapa vindskydd, vilket också kan ha varit en av anledningarna till att lövgången fick rama in trädgården och blev mer använd här än i utlandet.

Kort före mitten av 1700-talet anlades fortfarande trädgårdar i den mindre skalan i Skåne, ofta med någon huvudaxel och allt oftare också med bersåer och lövgångar av avenbok och lind. Att bygga bersåer och lusthus av växter blev under den här tiden en långt driven konst. (Arcadius, 2001, sid. 20) Före 1735 var trädgårdsmästarna i Sverige inte ordnade i något skrå

och det fanns inte heller några krav på utbildning eller fastställd befodringsgång. Husbonden fick själv lära sig om trädgårdskonst genom böcker och sedan lära upp sina trädgårdsdrängar. (Flinck, 1994, sid. 33)

1700-talets trädgårdar anlades enligt Barockens planmönster, men var oftast mindre. Kronan drog tillbaka hälften av adelns skattebefriade jord och därigenom minskade adelns inkomster och tillgång till arbetskraft. (Flinck, 1994, sid. 47) Detta gjorde att man i större utsträckning kombinerade ett produktivt jordbruk med ett estetiskt tilltalande landskap. Även staten propagerade för nyttoodling. (Flinck, 1994, sid. 54)

Lövgången i *The theory and practice of gardening*

I beskrivningen av lövgången i *Horticultura Danica* får man en bild av vilken funktion lövgången skulle ha i trädgården. Den skall placeras som avslutning eller inramning av trädgården där man kan njuta av svalkan i skuggan. Denna typ av beskrivningar av lövgången kan man finna på flera ställen, det är dock svårare att hitta mer ingående beskrivningar, då äldre litteratur där skötsel och anläggning beskrivs är mer ovanlig. Men när man läser *The theory and practice of gardening*, en översättning gjord av John James gjord 1712 av samma bok på franska, *La Théorie et la Pratique du jardinage* av Antoine-Joseph Dezallier d'Argenville från 1709, kan man hitta något även om detta. Här beskrivs många olika sorters "walks", alltså gång- eller promenadvägar, och det finns också en del skrivet om just lövgångar.

John James beskriver i *The theory and practice of gardening* två olika sorters lövgångar. Det är samma typer av lövgångar som vi talar om idag, de som har en grund av en ställning och är klädda med klängväxter, och de som är uppbyggda av träd och formas till en lövgång genom beskärning. Han kallar de som är uppbyggda av träd naturliga lövgångar och de med klängväxter för konstgjorda lövgångar. Han skriver att en lövgång utmärker sig genom dess längd och bågform, medan kabinett har en kvadratisk, eller cirkulär form, och kan placeras i ändarna eller på mitten av en lövgång. Vi kan i lövgången på Skabersjö se exempel på cirkulära kabinett. Även i *The theory and practice of gardening* förs det fram att lövgångar vanligen används för att avsluta en trädgård, eller att utesluta synen av väggar och andra oattraktiva element. (James, 1712, sid. 72) Man kan också läsa att höjden och bredden på gångvägen skall anpassas till dess längd. Proportionerna här anses viktiga. Här finns även felaktiga mått och mått som anses riktiga närmre beskrivna när det gäller alléer, dessa är troligtvis dock inte de samma då man talar om lövgångar då lövgångar oftast har en mindre skala än alléer. Det finns däremot nämnt att gångvägar som skall vara täckta skall göras smalare än andra för att de skall sluta sig snabbare, här kan man tänka att lövgången är en av dessa täckta gångvägar. De täckta gångarna beskrivs som mycket förtjusande vid varmt väder, då man kan promenera i skuggan av dessa mitt på dagen. (James, 1712, sid. 40) I *The theory and practice of gardening* kan man även läsa vad man bör tänka på när man planterar och anlägger en trädgård samt hur man skall sköta den, exempelvis beskrivs hur man får bukt med ogräs och insektsangrepp. När lösningar på ogräsproblem i gång- och promenadvägar beskrivs ser man att dessa löstes på liknande sätt som idag. Ogräset rekommenderas att skyfflas eller harvas bort, och det påpekas även att väderleken har betydelse i detta arbete. Det skall inte vara för torrt eller blött. En annan åtgärd som beskrivs för att undvika ogräset är att hårdlägga gångarna med stenmjöl och en yta av grov sand. (James, 1712, sid. 43, 44) John James skriver att vid anläggningen av lövgångar har även naturliga lövgångar ett spjälverk som grund, som grenarna flätas och binds fast i. Det trädslog som rekommenderas till formklippta element är alm (*female-elm*), lind (*Dutch Lime trees*) och avenbok (*hornbeam*).

Det är enligt John James viktigt att man inte böjer grenarna förrän det andra eller tredje året efter plantering, för att inte störa etableringen och plantornas förankring i marken. (James, 1712, sid. 71)

Lövgångarna är än idag mycket skötselkrävande och skapar genom detta problem för innehavarna av äldre lövgångar. Då kan det vara en tröst att veta att de redan vid tiden för anläggningen sågs som ett av de mer krävande elementen i en trädgård som inte lämpade sig för vem som helst. Lövgångar och andra inslag av tuktat växtmaterial beskrivs av John James som inslag som endast lämpar sig för de allra finaste trädgårdarna och är utom räckhåll för privatpersoner, då dessa medför mycket arbete. Dessa element lämpar sig enligt John James endast för de allra finaste personer med en välfylld plånbok. Han skriver i början av kapitlet rörande dessa element:

“The Charges I am now going to speak of demand a Royal Purse, and are to be undertaken only by Princes, Ministers of State, and Persons of the highest Quality.”

(James, 1712, sid. 70)

Det är svårt att säga hur mycket av det som är beskrivet i denna bok överensstämmer med den syn man haft på lövgångarna på Skabersjö och Varms Gunnarstorp under tiden för deras anläggande, men det har ändå av stort värde att få ta del av några av de tankar som förts kring lövgången som element under samma sekel som dessa lövgångar anlaggts då det ger en hänvisning om hanteringen och idéerna kring element som dessa.

Del 2 – Två lövgångar i Skåne

I startskedet av detta arbete försökte jag ta reda på var i södra Sverige det fortfarande finns kvar lövgångar av avenbok. De lövgångar som jag kommit i kontakt med finns på: Araslövs gård, Augerums Herrgård (Blekinge), Fredriksdal, Pålsjö slott, Rydsgård, Skabersjö, Skillinge och Vrams Gunnarstorp. Av dessa lövgångar är troligtvis alla uppbyggda av avenbok. Jag har även i mitt letande efter lövgångar stött på ett äldre labyrintsystem av avenbok på Krageholm. Det finns även lövgångar uppbyggda av andra arter, exempelvis lind, en lövgång av lind finns på Öveds kloster. Utöver dessa lövgångar finns det säkert fler som inte kommit till min kännedom. Jag har valt att i detta arbete titta närmre på lövgångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö, dels för att dessa båda är uppbyggda av avenbok och dels för att de är anlagda vid samma tid, i mitten av 1700-talet. Ett tredje skäl till att jag valde att fördjupa mig i dessa lövgångar är att de från början anlades som lövgångar och fortfarande sköts som detta.

Vrams Gunnarstorp

Vrams Gunnarstorps slott ligger i Bjuv kommun ca 3 km söder om Åstorp, och är beläget på Söderåsens sydvästra sida omgiven av vackra bokskogar. Vrams Gunnarstorp har anor sedan 1400-talet, och bebos och ägs sedan 1817 av familjen Tornérhjelm. Godset omfattar idag ca 3300 hektar, av vilka största delen utgörs av skog. (Hellstedt, 1990, sid. 218) Vrams Gunnarstorp är sedan 1983 ett byggnadsminne. (Lewan & Lewan, 1993)

Ägare under den period då lövgången blev planterad var Casper Berch. Han kom till Vrams Gunnarstorp från Estland genom giftermål med Hedvig Elisabeth Sophia Gjedde. Casper Berch var en skicklig lanthushållare och ekonom. (Hellstedt, 1990, sid. 222)

Figur 2. Akvarell av Vrams Gunnarstorp från 1790-tal, ur Rålambska samlingen. (Situationsritningar af Säterier uti Skåne, Vrams Gunnarstorp nr 5, Kungliga Biblioteket, Stockholm)

Trädgården på Vrams Gunnarstorp

Trädgården på Vrams Gunnarstorp var på 1600-talet indelad i rätvinkliga kvarter med broderimönster och korsgångar, och var troligtvis omgärdad av en mur. Den har sedan dess inte genomgått några större omläggningar (Hansson, 1997, sid. 90, Burman, 1999, sid. 36). Linné beskrev efter sitt besök på Vrams Gunnarstorp 1749 utförligt trädgården som omgärdade hela huset. I hans beskrivning finns bland annat vattenanläggningar och djurgårdar och han var mycket imponerad av trädgården som kanske var landskapets ståtligaste (Hansson, 1997, sid. 48). I samband med att ryttermästare Rudolf Tornérhjelm på 1800-talet genomförde omfattande nybyggnader och förbättringar på godset tillkom en engelsk landskapspark. Sedan dess har det även under mitten av 1900-talet tillkommit perennrabatter som fortfarande finns kvar. Idag har parken både barocka och mer landskapliga drag, men även nyklassicismen finns representerad. (Burman, 1999, sid. 10) Skötselområdet har idag krympt till slottets närmast delar, och stor vikt har lagts på buxbomshäckarna och avenbokslövgången. Trädgården på Vrams Gunnarstorp är öppen för allmänheten.

Vrams Gunnarstorps byggnadsminne innefattar även delar av parken. I byggnadsminnesförklaringen står det att parkanläggningens buxboms- och avenboksboskéer samt träd och dammar är av synnerligen stort kulturhistoriskt, dendrologiskt och trädgårdshistoriskt intresse. Byggnadsminnet innebär att inga åtgärder i trädgården får vidtas i strid med av länsstyrelsens granskade skötselplan för parken, som utförts av IB Asger Olsen & Per Stahlschmidt, 1984. (Hörjel, Nils, 1983, sid. 3)

Lövgången på Vrams Gunnarstorp

Lövgången på Vrams Gunnarstorp finns nämnd i en hel del litteratur, och Linnés kommentarer efter hans besök på Vrams Gunnarstorp under sin Skånska resa 1749 finns med överallt. Linné skrev:

”Berså, ambulacrum tectum, angiportus vivus eller bågegång kallas sådana häckar, som formatera gator, täckte på bågge sidorne såsom en mur, då de ovan till sluta tillsammans efter bågar likasom ett valv. Av detta slag sågs en dylik av avenbok 100 alnar lång och 7 alnar hög och 7 alnar bred, som på 12 år blivit färdig och så artigt täckte sig själv, att han inte jämnare kunde åstundas.”

(von Sydow, 1959, *Carl Linnaei Skånska resa år 1749*, Stockholm, sid. 342)

Hülphers beskrev 1759 lövgångarna på Vrams Gunnarstorp så här:

”... bersåer eller gångar av 7 alnars höjd och bredd av avenbok anlagda och betäckta var det som gav trädgården anseende.”

(Hansson, Marie, 1997, sid. 90)

Dessa anteckningar varit grundläggande i mitt arbete, då de tydligt uppger mått som talar om hur lövgången sett ut i sin ungdom.

Figur 3. Lövgången så som man ser den på väg in i parken, från väst. De berömda buxbomshäckarna finns härifrån sett bakom lövgången.

Plantering och art

Lövgången på Vrams Gunnarstorp är planterad 1737. Den består helt och hållet av avenbok (*Carpinus betulus*). Man har när den planterades med största sannolikhet använt sig av frösått plantmaterial. När man senare planterat in och kompletterat med nya plantor då det gått ut gamla har man troligtvis även här använt sig av frösådd avenbok (*Carpinus betulus*) då det material som säljs som häckplantor oftast är frösått.

Formen

Det finns få illustrationer som visar hur Vrams Gunnarstorp's lövgång kan ha sett ut tidigare. På akvarellen ur Rålambska samlingen ser man en lövgång på samma plats som den som finns på Vrams Gunnarstorp idag, men man kan också se att det finns ytterligare en längre lövgång som löper i vinkel till denna på trädgårdens norra sida, se figur 2. Det är dock tveksamt om det kan stämma att det funnits en lövgång även här då den i så fall borde ha varit beskriven av Linné eller i någon annan av de äldre reseberättelser där den befintliga lövgången beskrivs. Jag tror därför inte att det då den Rålambska akvarellen målats på 1790-talet funnits någon annan lövgång än den som finns kvar idag, och att den andra lövgången på målningen är ett tillägg av konstnären. Lövgången består idag av en rak gång med flera öppningar, en i vardera ände, två på mitten av lövgången som leder besökaren genom den, två av samma slag i den västra delen av lövgången och en liten på ena sidan av lövgången jämte mittingången, se bilaga 2. Lövgången var då Linné beskrev den 1749 100 alnar lång och 7 alnar bred och hög, vilket i meter är 59,4 meter lång, och 4,16 meter bred och hög. Jag har här räknat med att en aln är 0,594 meter (<http://www.algonet.se...>). 1853 beskriver Ljunggren i *Skånska herrgårdar* avenboksgången med samma mått som Linné 100 år tidigare, och även 1891 beskrivs den med samma måttangivelser av Weibull. 1902 beskriver Rönne lövgången som 65 meter lång, vilket är fem meter längre än på Linnés tid. (Burman, 1999, sid. 38-39) När jag mäter längden i dagsläget, får även jag den till att vara 65 meter lång. Detta kan bero på skillnader i måttbegrepp. För att kontrollera om det är stora skillnader i måttbegreppen från Linnés tid så har jag försökt mäta hur bred lövgången ursprungligen varit vilket med ganska stor exakthet går att mäta genom att mäta avståndet mellan stammarnas mittpunkter. Mätningen visar att lövgången planterats till en bredd av cirka 4,3 meter, vilket stämmer ganska bra överens med Linnés 7 alnar (4,158 meter). Därför skulle de senare uppgifterna som visar att lövgången är längre kunna visa på att det senare tillkommit en bit. Detta även kunna förklara varför mittingången inte är helt centrerad, se bilaga 2, vilket jag tycker känns lite märkligt då man vid tiden för anläggningen var noggrann med exakta mått och symmetri i anläggningen. Den biten som jag med tanke på mittingångens placering kan tänka mig har planterats senare är den i den norra änden av lövgången. Jag har tyvärr inte hittat några äldre kartor eller illustrationer som kan stärka denna teori. Vid ingången på mitten står plantorna på ett längre

avstånd från varandra vilket här ger lövgången en bredd på cirka 5,5 meter. Detta tyder på att det troligtvis från början inte varit en öppning in i den raka lövgången, utan att lövgången här har formats så ett litet entrérum eller kabinett bildats i anslutning till öppningen (Se bilaga 2). På insidan av lövgången uppnår höjden till 3 meter från marken upp till taket, och på utsidan är gången cirka 6 meter hög. Den klipps så att den har raka väggar på sidorna upp till cirka 4 meters höjd, här kan man se en brytpunkt där den sedan lutar in som ett snedtak och möts på toppen, se bilaga 3. Lövgången är alltså på utsidan idag nästan två meter högre än då Linné beskrev den, medan den inuti är något lägre. Detta kan bero på att grenverket som bildar taket inte varit lika tjockt som nu och att stammarna börjat luta in mot gången. Höjden på lövgången har ökat successivt, 1930 beskrivs den till en höjd på 5 meter, och då hade man nyligen sågat ner en del grenar som tidigare släppts allt för högt (Anjou & Dahl. 1931, del 2, sid. 11).

Fastän formen i huvudsak varit den samma har det ändå skett en del förändringar i samband med lövgången. Exempelvis placerades på lövgångens mitt framför den västra entrén på 1880-talet två valfiskben mot varandra som ett valv. Vid dessa planterades kaprifol (*Lonicera* sp.) Även formklippta tujabuskar tillkom framför gången då, vilka senare har bytts ut mot idegran. (Burman, 1999, sid. 26-27, 37) Valfiskbenen togs bort på 1960-talet då de började ruttna. (Pers. medd. Tornéjelm, Mari-Ann, 2005-11-14)

Figur 4. Lövgången på Vrams Gunnarstorp sedd inifrån mitten av den och ut mot söder. Man kan här också se den mindre ingång som finns på östra sidan av lövgången bredvid mittingången.

Läge/Ståndort

Lövgången på Vrams Gunnarstorp står ganska skyddat, med trädvegetation som tar upp vinden på två sidor. Det står även enstaka träd i närheten som tidvis skuggar delar av lövgången, men inget som är så stort eller så pass nära att lövgången helt skulle skuggas. Marken sluttar från lövgångens mitt något åt sidorna, vilket gör att lövgången har sin högsta punkt vid den mittersta ingången. Runt om är det gräsmattor och anslutande grusgångar, även inne i lövgången är marken grusbelagd. Närmast plantorna finns en öppen jordyta som ser ut att vara lucker och rik på organiskt material.

Vitalitet/Livskraft

För att avgöra vitaliteten på lövgången har jag studerat dess allmänna kondition, men främst har jag tittat på årsskotten och dess längd för att bedöma vitaliteten baserat på årstillväxten. Det var här ganska svårt att avgöra årsskottens längd då lövgången ganska nyligen var klippt när jag besökte den. Jag försökte dock hitta skott som undgått beskärningen och fann att årsskottens längd varierade något. Längst ner på sidorna av lövgången var årsskotten ca 25 cm långa, och högre upp mot toppen så var de minst 40 cm. Denna variation i årsskottens längd är naturlig och längden på dem tyder på en god livskraft.

Det var många av stammarna i lövgången som var ihåliga av röta och såg ut att vara murkna i rothalsen. Detta faktum i kombination med det tunga grenverket och lövmassan upptill har medfört att många av stammarna börjat luta in i gången. Jag hittade inga andra angrepp på träden i lövgången.

Tidigare skötsel

Jag vet inte mycket om den tidigare skötseln av lövgången, men jag har i litteraturen funnit vissa skötselåtgärder beskrivna. I *Svenska trädgårdskonsten* 1931 beskrivs att lövgången genomgått ett omfattande arbete för att återställa den till ett bättre skick vid tillfället när fotografierna togs, alltså på 1920-talet. Man avlägsnade då almar, lönnar och andra trädslag som nästlat sig in i lövgången och starkt hotade den gamla avenbokens överlevnad. Efter bortgallringen blev det åtskilliga fula luckor i lövgången, men dessa försvann redan efter några år, då man dels planterat in nya exemplar av avenbok i de största luckorna och dels dragit fram grenar från de gamla exemplaren på sådana ställen där man på detta sätt hoppades få mindre tomrum fyllda. Operationen beskrivs som över förväntan lyckad, och trots att några av de gamla träden skulle gå sin död till mötes så stod de flesta kvar med en ännu i särdeles god växtkraft. (Anjou & Dahl. 1931, del 2, sid. 11) Mari-Ann Tornéhjelm berättar att lövgången på 1960-talet var i dåligt skick och att man på 1970-talet skar in den nästan helt in till stammarna. Detta gav ett gott resultat och lövgången ”blev som ny”. Ann.Mari Tornéhjelm berättar också att stammarna i lövgången på 1990-talet hade börjat luta så pass mycket in i lövgången att man inte kunde gå raklång här, och att den blivit ganska vildvuxen. (Pers. medd. Tornéhjelm, Mari-Ann, 2005-11-14) Beskärningen som troligtvis har varit den huvudsakliga skötselåtgärden för lövgången har långt in på 1900-talet genomförts från särskilda ställningar, vilket tog hela tre dagar. (Wanderoy, 1983, sid. 12)

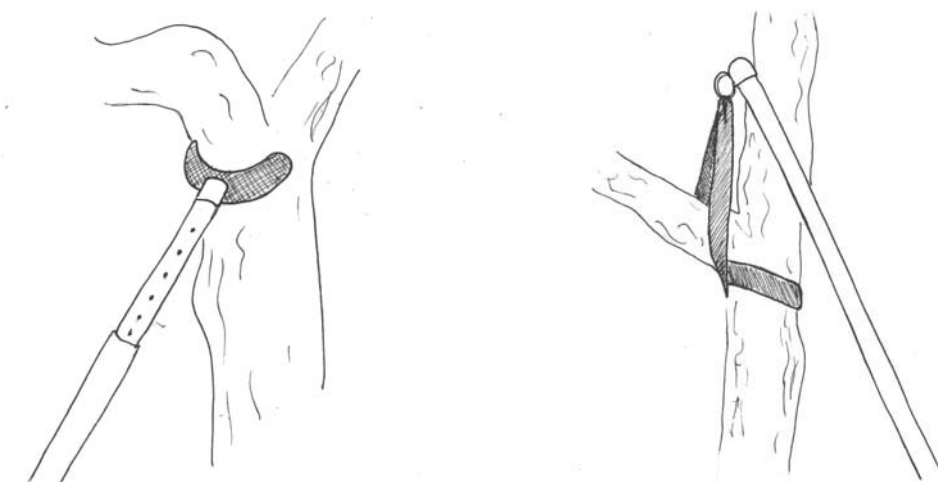
Man kan också se att man vid något tillfälle stöttat upp gången genom att borra in skruv i stammarna och från dessa spänt vajrar. Många av dessa har nu rostet av. De som finns kvar har inte tagits bort utan man anser att de inte gör någon skada av att få vara kvar. (Pers. medd. Bertil Bergsten, 2005-11-17)

Om man studerar grenverket i lövgången på Vrams Gunnarstorp kan man se att den har sidogrenar från stammarna ända ner till marken. Detta tyckte jag till en början kunde vara ett tecken på att lövgången fått en kontinuerlig beskärning utan större uppehåll. Denna slutsats ville jag dra eftersom avenboken är ett träd som vill återgå till trädform, och ganska snart stammar upp sig själv om man släpper den hårda beskärning som en lövgång kräver. När jag sedan fått en större inblick i den tidigare skötseln förstod jag att detta inte stämde. Avenboken är relativt bra på att bryta nya skott från stammen (Pers. medd. Bengtsson, Rune, 2005-11-16) och jag kan genom detta konstatera att trots att skötseln inte varit helt kontinuerlig kan lövgången ha brutit nya skott långt ner på stammen. Detta har varit ett resultat av att man trots att skötseln tidvis mer eller mindre släppts, efteråt gjort hårda beskärningsåtgärder där man ibland skurit in lövgången ända in till stammen.

Nuvarande skötsel

I och med att lövgången räknas in byggnadsminnet på Vrams Gunnarstorp ges till skötseln ett ekonomiskt bidrag i form av ett fornvårdsstöd från Länsstyrelsen. (Pers.medd. Tschannen, Ann, 2005-10-06) En stor del av den nuvarande skötseln av lövgången utförs sedan 1999 av Örestads Farmartjänst. De arbetar inte efter någon särskild skötselplan, men strävar efter att få gången så rak och så nära sin ursprungsform som möjligt, efter de mått som Linné beskrev. (Pers. medd. Bertil Bergsten, 2005-11-17)

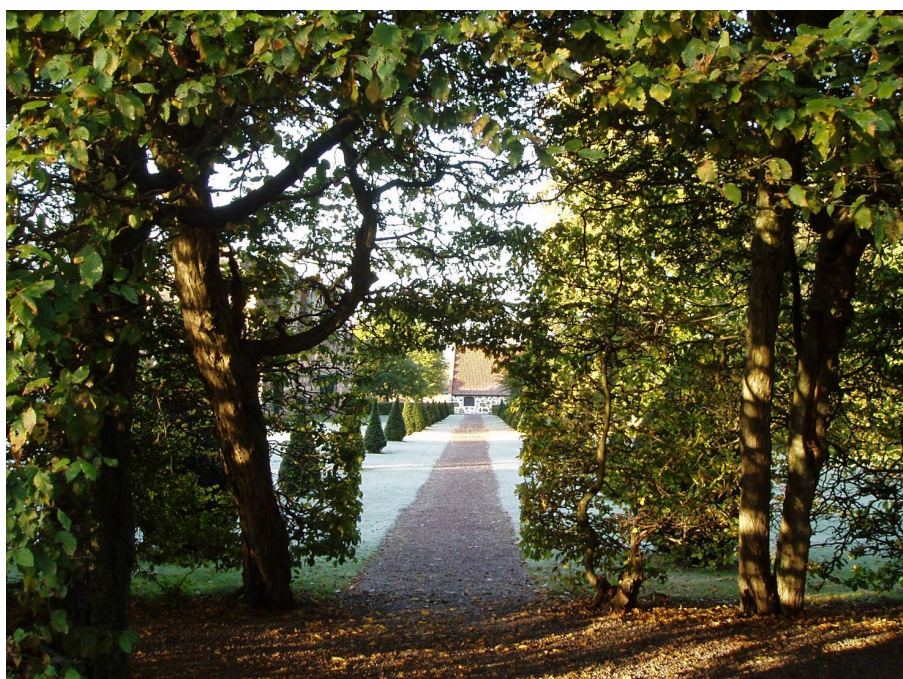
När Örestads Farmartjänst tog över skötseln hade många av stammarna i lövgången börjat luta kraftigt in mot gången. En stor del arbetet har därav stått i att stötta upp de stammar som börjat tyngas ner. Efter höststormen 1999 tillverkades stöttor till lövgången för att börja höja upp lövgångens stammar igen. Varje stötta fick specialtillverkas för de individuella stammarna vilket gjorde att stöttorna fick lite olika konstruktioner. Den mest förekommande stöttan har en klyka i toppen som fångar upp den gren eller stam som skall stöttas. Klykorna är belagda med gummi för att inte skada stammarna. Skaften på dessa stöttor består av två rör som går in i varandra, vilket gör det möjligt att ställa längden på dem. Med hjälp av denna konstruktion har det varit lätt att varje år lyfta stöttorna ett steg i taget och på detta sätt successivt höja upp stammarna igen. Ett steg på dessa stöttor är cirka 15 centimeter, se figur 5. I en annan variant av stöttor lyfts grenen som skall stöttas med hjälp av ett band som håller upp den gren som skall stöttas. Dessa stöttor har varit svårare att justera, och man har fått vara noggrann med att varje år flytta banden lite för att de inte skall skava i barken. Det band som används är ett grönt nylonband från försvaret, se figur 5. En av stammarna i lövgången lutar på ett sätt som gör det svårt att stötta denna utan att man hindrar genomfart i lövgången. Eftersom parken är öppen för allmänheten så har man här prioriterat tillgängligheten till lövgången och man har därför prövat stöttning med hjälp av jordankare på det här trädet. Detta har dock inte gett några större framgångar. (Pers. medd. Bertil Bergsten, 2005-11-17)

Figur 5. Stöd med klyka till vänster, och stödkonstruktion med rem till höger.

En annan betydande del av lövgångens skötsel är beskärningen. Denna görs en gång om året i juli-augusti. Det är två man som sköter beskärningen, och de har hand om var sin sida av lövgången vilket gör att de lätt känner dess svagheter. När toppen skall klippas står den ena personen på marken och guidar via mobiltelefon den andra som klipper, för att det skall bli så rakt som möjligt då det är svårt att se resultatet ovanifrån när man utför beskärningen. Detta tar en hel dag i anspråk. Örestads Farmartjänst använder sig av lift och häcksax när de klipper

lövgången. (Pers. medd. Bergsten, Bertil, 2005-11-17) För att få plats med liften har man breddat gångarna runt omkring lövgången (Pers. medd. Tornérhjelm, Mari-Ann, 2005-11-14). Ett visst underhåll av lövgången görs även av ägarna själva. De ser till att lövgången då och då göds upp. Detta har gjorts genom att man när ”den sett lite blek ut”, i genomsnitt vart annat år, lagt ut brunnen hästgödsel kring lövgångens stammar. Man krattar även grusgången inuti lövgången, och försöker då också kratta in löv inunder stammarna. Detta anses dock vara lite problematiskt då det är svårt att få löven att ligga kvar. (Pers. medd. Tornérhjelm, Amelie, 2005-11-21) Något som ägarna också själva gör är att gå ut och skaka av snö från lövgången om den tyngs ned av stora snömassor, ett kallt och blött arbete som kan vara nödvändigt för att inte svaga grenar skall brytas av snömassorna. Detta förekommer dock inte lika ofta sedan man började stötta upp lövgången. (Pers. medd. Tornérhjelm, Mari-Ann, 2005-11-17).

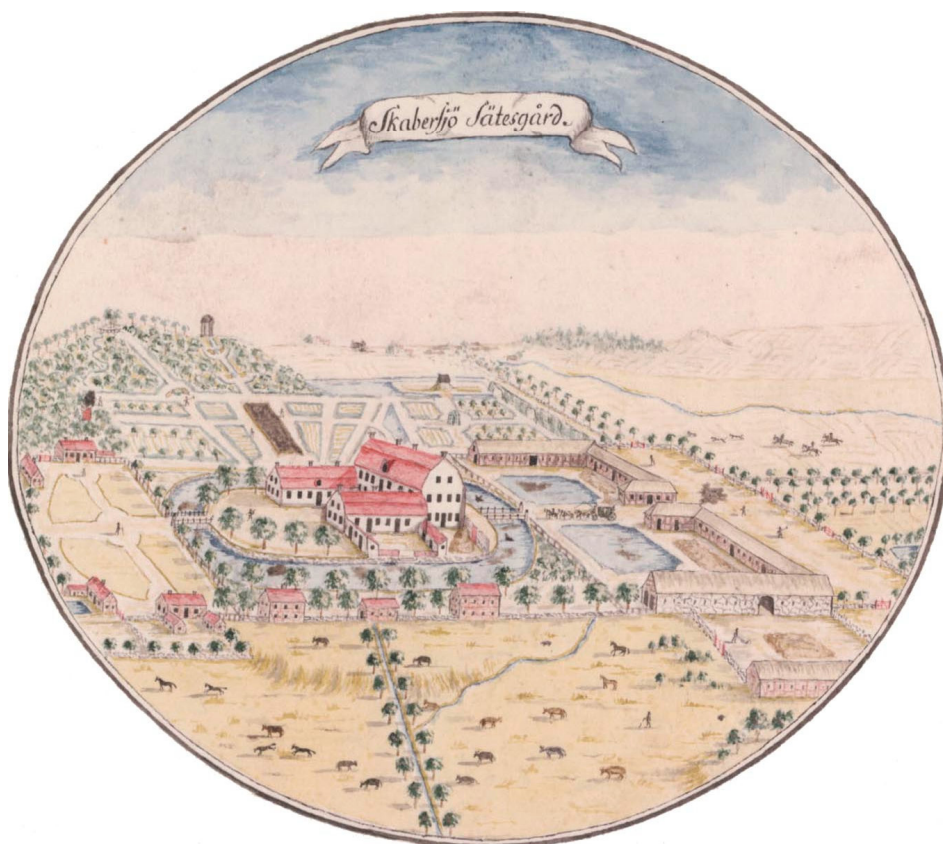
Figur 6. Mittingången sedd från öst.

Skabersjö

Skabersjö är ett av de mest kända herresätena i Skåne. Det ligger ca 12 km sydöst om Malmö med Romeleåsens bokskogar bakom sig och den skånska slätten framför sig. Godset omfattar 3600 hektar. Skabersjö har anor från 1300-talet, och ägs och bebos sedan 1609 av familjen Thott. Det gamla säteriet har sedan fideikommissens avskaffande omvandlats till Skabersjö Gods AB. (<http://www.algonet.se...>)

Otto Thott övertog Skabersjö 1722 efter sin mor, som blivit änka 1706 efter maken Fredrik Thotts bortgång. Av Otto Thotts många barn blev Tage Thott 1761 ägare till Skabersjö. Vid hans tillträde hade slottet under långa tider stått obebott och fått förfalla. Han lät 1774-83 slottet genomgå en grundlig ombyggnad, som gav dess nuvarande utseende. Arkitekt bakom ombyggnaden var troligtvis Tage Thotts svåger, friherre Adolf Fredrik Barnekow. (<http://www.algonet.se...>) (Henning, 1996)

Vem som komponerat trädgården på Skabersjö vet man inte helt säkert. Ett flertal av de 1700-tals band som finns i biblioteket på Skabersjö vittnar om att ägarna hade ett stort intresse för arkitektur och trädgårdskonst, och det är möjligt att Tage Thott eller hans maka utfört ritningarna till anläggningen. Men det finns också teorier om att A. F. Barnekow även skulle ligga bakom trädgårdsanläggningen, fastän detta inte är särskilt troligt. (Anjou & Dahl. 1931, del 2, sid. 23)

Figur 7. Akvarell över Skabersjö sätessgård, 1790-tal, ur Rålambska samlingen (Situationsritningar af Säterier uti Skåne, Skabersjö nr 29, Kungliga biblioteket, Stockholm)

Trädgården på Skabersjö

Skabersjös renässansträdgård ligger söder om huvudbyggnaden och ladugården. Anläggningen bestod av nio stora och sex mindre rätvinkliga kvarter vilkas hörn markerades av träd, vanligen fruktträd. De nio största kvarteren var avskilda från de mindre med en staketliknande hägnad. Hela trädgården omgärdades av en mur, bortsett från den norra sidan där vallgraven utgjorde avgränsningen. (Hansson, 1997, sid. 48)

Där renässansträdgården legat anlades senare en parterr och boskékvarter. Parterren låg längs med mittaxeln och bestod av gräs. Boskéträdgården bestod i huvudsak av avenbok och var avdelad med vägar som strålade ut från en plats i vallgraven, se figur 10. I trädgårdens västra del fortlevde kvartersindelningen från renässansen med vissa förändringar. Lövgångar av avenbok hade planterats så att de diagonalt korsade de båda mittersta kvarteren och på så vis kom att bilda en mindre boské. (Hansson, Marie, 1997, sid. 77-78) Framför lövgångarna planterades senare rosenkvarter (Anjou & Dahl, 1931, del 2, sid. 23). Rosenkvarteren är liksom de gångar som funnits här borta idag, men man kan se dem på planen från 1920-21, se bilaga 4.

Eva Thott berättar att man på Skabersjö ser trädgården som en viktig del i anläggningen. Trots att man tvingats göra mycket förenklingar av trädgården, särskilt i fråga om rabatter, vill behålla stommen i den. Därför är man rädd om häckar och träd som finns här och försöker sköta dessa på bästa sätt. Det är idag en person anställd som sköter trädgården. (Pers. medd. Eva Thott, 2005-10-13)

Lövgången på Skabersjö

Även lövgången på Skabersjö omnämns i en del litteratur, och man får känslan av att ingen besökt den utan att bli hänförd. I Svenska trädgårdskonsten kan man läsa:

”Den i flera avseenden mest imponerande planteringen på Skabersjö är utan tvivel den 200-åriga avenboksbersån i trädgårdens västra del, och den gör om möjligt ett ännu kraftigare intryck på åskådaren än den bekanta lövgången av samma slag på Vrams Gunnarstorp. Planteringen är särdeles väl bibehållen och lövvalvet i sin yta därför ännu tätt, medan dess inre naturligtvis endast utgörs av kala stammar.”

(Carl G Dahl, *Svenska trädgårdskonsten*, sid. 26)

”De gamla lövgångarnas grönskande arkitektur utgöra en högst fantastisk och egendomlig verkan. Man kunde tro sig flyttad till en afrikansk negerby vid anblicken av dem...”

(Sten Anjou, *Svenska trädgårdskonsten*, sid. 23)

Jag blev också imponerad och något överväldigad när jag besökte lövgången på Skabersjö. Den har inte längre den skira skuggverkan som den en gång haft, utan man kliver in i en trollskogslik tunnel under trädens lövmassa där endast enstaka solstrålar söker sig in. De gamla krokiga och ihåliga stammarna skapar en alldeles speciell stämning, som lever upp lite extra av de fasaner som man kan se krasa i lövmassorna under lövgångens grenverk.

Figur 8. Lövången på Skabersjö, med sockertoppen i förgrunden, sedd från öst.

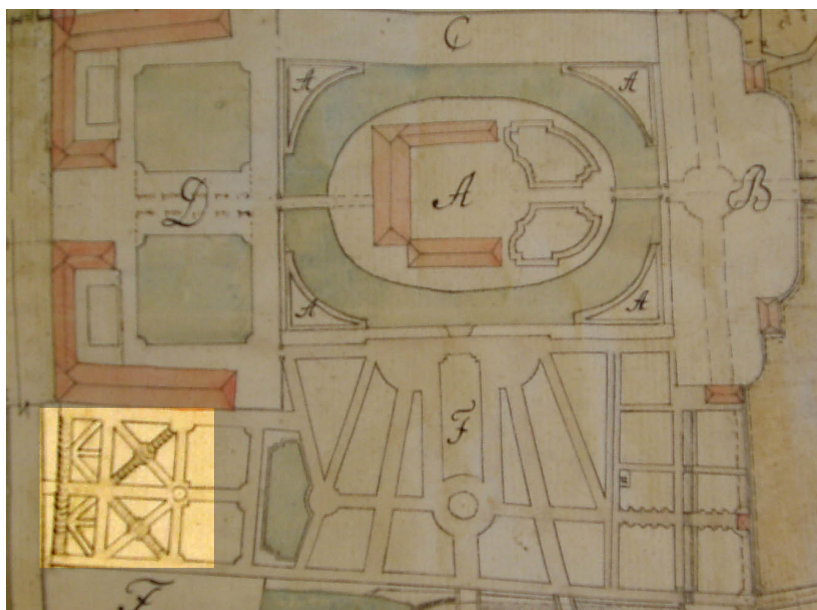
Plantering och art

Lövången på Skabersjö är planterad mellan 1733-52. Den har en mer invecklad form än lövången på Vrams Gunnarstorp, och består av tre armar som sammanstrålar på mitten, samt en separat bikupelik rundel som står separat framför föreningspunkten av dessa tre armar. (Se bilaga 5) De två längre armarna som löper diagonalt mot varandra härstammar från den ursprungliga lövången. Den tredje armen är yngre, och har planterats omkring år 1870. Den bikupeliknande rundeln beskrivs i Svenska trädgårdskonsten också som yngre, från 1830-talet, men den finns med på tidigare bilder och kartor vilket vittnar om att den funnits längre. Den kan dock ha blivit återplanterad på 1830-talet. (Anjou & Dahl. 1931, del 2, sid. 26). Ursprungligen bestod lövången troligtvis endast av avenbok (*Carpinus betulus*). Idag består den av avenbok (*Carpinus betulus*), bok (*Fagus sylvatica*) och lind (*Tilia sp.*). I de två diagonala armarna är de äldsta plantorna avenbok, men det har vid något tillfälle planterats in bok, troligtvis som en restaureringsåtgärd. Detta har resulterat i att från utsidan ser de nedre delarna av gången ut att vara bok och de övre av avenbok. Varför man valt att plantera in bok och inte avenbok är svårt att säga. Det kan hända att man inte lade så stor vikt vid skillnaden. Men det skulle också kunna vara ett resultat av att boken är mer skuggtålig och därför hade lättare att etablera sig under de redan befintliga avenboksplantorna, vilket gjort att man valde bok istället för avenbok. Ser man till antalet plantor idag så är det ett större antal av bok än av avenbok. Vid den södra armens entré står det på vardera sidan om ingången två plantor av lind, dessa har troligtvis tillkommit i samband med anläggningen av den tredje armen på lövången och omplanteringen av sockertoppen vilka består helt av lind.

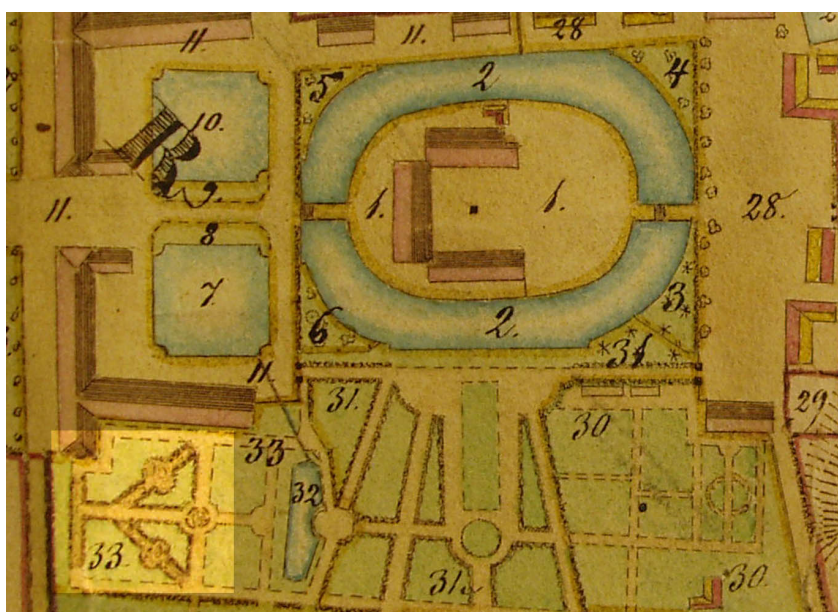
Formen

Formen på lövången har genom tiderna ändrats en del. På illustrationer och kartor från 1700-talet kan man se att det bakom de diagonalt gående armarna av avenbok, som finns kvar än idag, finns en rak fristående gång, se figur 7 sid. 20 och figur 9 sid. 23. Man kan också se den bikupelika rundeln på dessa illustrationer. De diagonalt gående armarna finns på Adolf Fredrik Barnekows teckningar från 1768 och på lantmäterikartan från 1776 med som fristående gångar, se figur 9 sid. 23. På Rålamb's akvarell från 1790 som troligtvis är mer schablonartat ritad är de diagonala gångarna inte med alls, se figur 7 sid. 20. De två diagonala gångarna av avenbok är på mitten utvidgade till runda kupolrum och jag trodde först att ett dylikt utgjort föreningspunkten mellan de tre armar som lövången har idag. Det var dock någonting som inte riktigt stämde, då detta centrala kabinett idag har en märklig form. Tittar man på hur plantorna står så får man ett intryck av att det centrala rummet skulle kunna ha varit mer trekantigt, men det är ändå inte helt geometriskt och passar på något sätt inte in i bilden. Efter att ha studerat illustrationer och kartor från 17- och 1800-talet kan jag dra slutsatsen att de olika armarna i lövången till en början varit helt fristående från varandra. Först på lantmäterikartan från 1839-40 ser man att lövångarna blivit mer av en enhet. Vid första anblicken ser det ut som om lövången här utvecklats till ett lövångssystem med tre

armar, men tittar man närmre kan man se att de två diagonala lövgångarna och den bakre lövgången inte är sammankopplade till en lövgång, men att de länkas samman av häckar som finns på båda sidor om gångarna mellan dem, se figur 10. Jag drar denna slutsats baserat på att lövgångarna på kartan har en svag skuggning av brunt medan gångarna är gula. Dess tjockare bruna linjer på sidorna av gångarna ser ut som de markeringar för häckar som är gjorda i boskékvarteren intill, vilket tyder på att det mellan lövgångarna också fanns häckar som skapade en större rumslighet. Den bakre lövgången har också kortats av för att ge plats åt en utbyggnad på byggnaden intill. I *Svenska Trädgårdskonsten* beskriver Sten Anjou att lövgången tidigare haft en T-formad arm där armen av lind finns idag. Kanske har han sett lantmäterikartan från 1839-40 och dragit den slutsatsen utifrån den. Jag tror nämligen inte att lövgången sammankopplats till en enhet förrän på 1870-talet då den nuvarande armen av lind planterats. Den bikupelika rundeln, idag kallad sockertoppen har förmodligen tidigare då den stått i mittpunkten av en korsgång haft fyra ingångar, idag har den två.

Figur 9. Del av lantmäterikarta från 1776. Man kan i nedre vänstra hörnet se de två diagonala lövgångarna med runda kupolrum på mitten och en lång lövgång som fond till dessa. Beteckningen F står enligt beskrivningen till kartan för trädgård. (Skabersjö säteri 1776, Lantmäteriet i Malmö)

Figur 10. Del av lantmäterikarta 1839-40. Här kan man i nedre vänstra hörnet se hur de diagonala lövgångarna bundits samman med den bakre av häckar som kantar gångarna. I beskrivningen till kartan står 33 för Gamla trädgården. (Karta över sätesgården Skabersjö 1839-40, Lantmäteriet i Malmö)

Höjden på lövgången varierar lite. Den är allra högst över kupolrummen, cirka 9 meter. Sedan kan man se att höjden minskar ut mot ingångarna där den är cirka 7 meter hög. Den är som lägst vid det centrala rummet, något lägre än vid sidoingångarna, se bilaga 6. På insidan av gången är takhöjden lägre men man kan se att den även inuti är högre över kupolrummen. Det är svårt att bedöma vad den ursprungliga höjden på gången kan ha varit då jag inte funnit några källor över detta, men 1930 beskrivs den högsta höjden till 7,5 meter (Anjou & Dahl. 1931, del 2, sid. 26). Jag har försökt att hitta gamla beskärningspunkter för att genom dessa kunna lista ut lövgångens ursprungliga höjd. Det var svårt att hitta något som kan ge ett säkert svar då den beskärning som man ser spår av kan vara utförd senare. Men jag tycker mig se en klar form på de äldsta stammarna som visar att lövgången från början kan ha beskurets till en höjd av cirka 3 meter i gångarna. De cirkulära rummen inne i lövgången tycks dock ha varit betydligt högre. Höjden på armen av lind är utifrån lika hög som de andra armarna. Inifrån är takhöjden dock högre än den ursprungliga höjden i de andra gångarna. Detta är troligtvis ett resultat av att denna arm planterats senare, och att man då gjort den lika hög som resterande delar av lövgången var på utsidan vid tillfället för planteringen.

Den toppiga form som lövgången på Skabersjö har idag, är troligtvis ett resultat av att växtkraften är stor i toppen på plantorna. Gången har från början troligtvis varit helt bågformad som en tunnel. Min teori är att när plantorna väl möts på toppen och sluter valvet så vill de gärna fortsätta växa uppåt. Om man då inte är bestämd med beskärningen och istället släpper efter lite så får lövgången lätt den här toppiga formen.

Den ursprungliga bredden på lövgången kan man dock ganska säkert avgöra genom att mäta avståndet mellan stammarna. Eftersom väggarna blivit tjockare med åren så är lövgången större idag än när den en gång anlades. På många ställen är väggarna idag upp emot tre meter tjocka, fast de förmodligen från början inte varit mer än ett par decimeter. I den bakåtgående armen av lind är väggarna tunnare, i genomsnitt cirka en meter. Tittar man på en skiss från Svenska trädgårdskonsten, 1920, så är väggarna ritade till tre meters tjocklek vilket de också kan mätas upp till idag, se bilaga 5. Detta kan bero på att de varit så pass tjocka sedan dess, men jag tror snarare att skissen inte är exakt i den här detaljen.

Figur 11. Skabersjös lövgång har idag inte den distinkta formen den en gång haft. Man ser här hur formen från de olika kupolrummen kan anas men inte tydligt tolkas från utsidan.

Läge/Ståndort

Platsen där lövgången står är solig och det är inga större träd intill som skuggar. De förhärskande vindarna är västliga. Det har tidigare stått en hög häck intill lövgången vid den södra armen, se bilaga 4. När denna för 25 år sedan togs ner sattes fyra bokplantor in för att täcka det hål som uppstod (Pers. medd. Olsson, Lars, 2005-10-13). Runt om lövgången är det idag klippt gräs med anslutande grusgångar. Inne i lövgången har det troligtvis också varit grusbelagt. Detta har man dock inte hållit efter och idag består marken mer av en trampad jordyta.

Vitalitet/Livskraft

För att bedöma vitaliteten har jag här liksom på Vrams Gunnarstorp tittat på årsskottens längd. Längden på dessa växlar på grund av variationen i växtmaterialet. Ser man på de äldsta plantorna av avenbok så är årsskotten från dessa plantor upp till en meter långa, vilket tyder på mycket god vitalitet.

Det är även här många utav de äldre stammarna som har ihåligheter från rötangrepp. På två av stammarna i lövgången hittade jag dessutom fruktkroppar av en vit svamp som jag inte har kunnat identifiera.

Tidigare skötsel

Det är svårt att veta hur man skött lövgången genom tiderna, men man kan hitta spår som vittnar om en del av de skötselåtgärderna som utförts. Bland annat finns det rester av cement i flera av de ihåliga stammarna, och på en del ställen skymtar även tegelstenar och annat fyllnadsmaterial som använts för att ”laga” dessa ihåligheter, se figur 12. Detta är en rest av ”trädvårdsåtgärder” som var populära före 1950-talet, men inte längre används. Det finns också någon enstaka stålvajer som vittnar om att man vid något tillfälle försökt spänna ihop lövgången med hjälp av dessa.

Figur12. Lagning av betong i en av stammarna i Skabersjös lövgång.

Beskärningen har med största sannolikhet här liksom på Vrams Gunnarstorp varit den huvudskaliga skötselåtgärden för lövgången. Om beskärningen vet jag inte säkert mycket mer än att man fram till 1988 har beskurit lövgången genom att luta en stege emot den och från den skurit med en häcksax. Man var då mycket noggrann med att skära så långt in som möjligt och avlägsna hela årsskotten in till äldre ved. Beskärningen gjordes i feb. – mars. (Pers. medd. Olsson, Lars, 2005-10-13)

Nuvarande skötsel

Även den nuvarande skötseln består i huvudsak av den årliga beskärningen. Denna görs sedan 1988 med en motordriven klippare från en skylift. Detta gör att man inte har samma precision som tidigare och man är inte lika noggrann med att skära ända in till föregående års beskärningspunkt. Detta innebär att man varje år ”släpper” lövgången något och att den distinkta formen som tidigare funnits sakta suddas ut, se bilaga 6. (Pers. medd. Olsson, Lars, 2005-10-13) Beskärningen sker i jan-feb när det är frost och tjäle i marken för att undvika

stora spår och skador i gräsmattorna från liftens tyngd. Löven som faller på hösten får ligga kvar i lövgången tills den klipps på vintern. De krattas sedan upp i samband med att man tar upp resterna från beskärningen. (Pers. medd. Thott, Eva, 2005-11-24)

Förutom beskärningen så försöker man stötta upp en del stammar som håller på att tyngas ned för att lövgången inte successivt skall rasa ihop. Man har tidigare försökt göra detta med hjälp av trästöttor men dessa gav vika och man använder sig därför idag av stöttor av en stabilare konstruktion i stål (Pers. medd. Olsson, Lars, 2005-10-13). Man har även tagit bort många av de vajrar som fanns då belastningen på dessa var så stor att de ströp de stammar och grenar de satt på. (Pers. medd., Thott, Eva, 2005-10-13)

Figur 13. Skabersjös lövgång sedd inifrån den norra avenboksarmen. Lägg märke till mängden löv som samlats här, redan i oktober då lövgången fortfarande är helt grön på utsidan.

Anläggning och uppbyggnad av lövgångar

Avenboken som växtmaterial

Avenboken (*Carpinus betulus*) är ett av de trädslag som använts mest i lövgångar och som lämpar sig bra för den här typen av hantering.

Avenboken är ett medelstort lövfällande träd som blir upptill 25 meter högt och 10 meter brett (Nilsson, 1983, sid. 50). Den är inte släkt med boken som man kan tro, utan med hassel och tillhör därmed björkfamiljen. Avenboken växer naturligt i större delen av västra och centrala Europa, nordvästra delen av mindre Asien, i Kaukasus samt i norra Iran. Till Sverige kom den för knappt 4000 år sedan, och växer idag i Blekinge, Skåne och södra Halland och Småland till mellersta Öland. (*Havens plantskoleleksikon – træer og buske*, 1997, sid. 79, Holmgren, 1999, sid. 6-8, Almgren, 2003, sid. 169-179)

Avenboken vill stå soligt eller halvskuggigt och kan som äldre tåla skuggning bra. Den gynnas av värme, och kan växa både på tunna och tjocka jordlager. Den trivs dock bäst på väl-dränerade mulljordar med god tillgång på kalk. Avenboken tål ett högt grundvattenstånd, men är känslig för kompakterad jord. Rotsystemet kan vara antingen djupgående eller flackt beroende på markförhållandena. Avenboken har ofta flera krokiga stammar tätt intill varandra, vilket är ett resultat av dess förmåga att sända upp både rot och stubbskott. Detta gör den även mycket lämplig som häckväxt. Den har också en utpräglad benägenhet att bilda vattenskott. Den är föga känslig för vårfröst, torka och luftföroreningar. Avenboken självsår sig med lätthet även i gräsdominerade marker och de flesta nötterna gror efter ett års vila i marken. Fröplantorna växer långsamt i början men sträcker på sig kraftigt efter fyra till fem år och börjar växa. Höjdtillväxten avslutas vid 80-90 års ålder hos friväxande träd (Holmåsén, 1998, sid. 58). Det är hos avenboken kraftig variation i form och storlek på fröförökat material. (Almgren, 2003, sid. 169-179). Det finns lite olika uppfattning om hur gammal avenboken kan bli som friväxande träd. Två av de källor jag hittat säger att den blir knappt över 120 år (Nitzelius, 1958, sid. 117) och knappt över 150 år (Ehlers, 1960, Berlin och Hamburg) Ibland sägs det att träd som används som häckar och ständigt tuktas kan bli äldre än i friväxande from, detta kan vi tydligt se exempel på i lövgångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö där avenbokslövgångarna uppnått en ålder på mer än 250 år. Hur gammal avenboken kan bli som mest i klippt form har jag inte hittat några källor på, och jag vill inte ge mig in på några gissningar här.

Avenboken är en mycket lämplig växt att använda i häckar liksom lövgångar. När man skall hantera avenboken som häck skall plantering helst ske på våren. Beskärning av häcken bör ske 1-2 gånger/år under senvinter och/eller högsommar. Avenboken är en av de häckar som har genomgående stam och bör därför inte klippas förrän den nått färdig höjd. Den svarar ganska bra på hård beskärning och bryter om igen och kan därför skäras ända in till stammen vid föryngring. Detta skall göras i nov. – jan. Vi kan se på exempelvis dessa gamla lövgångar att avenboken kan bli mycket gammal som häck.

I *Våra ädla lövträd* beskrivs att avenboken har lämnat få kulturhistoriska spår, då den sällan har utnyttjats som vårdträd i bostadsmiljöer utan främst använts till häckar. (Almgren, 2003, sid. 169-179) Däremot så har vi exempelvis dessa lövgångar som enligt min mening är värdefulla kulturhistoriska rester på användningen av avenboken, just i en form av häckar.

Nyetablering av lövgångar

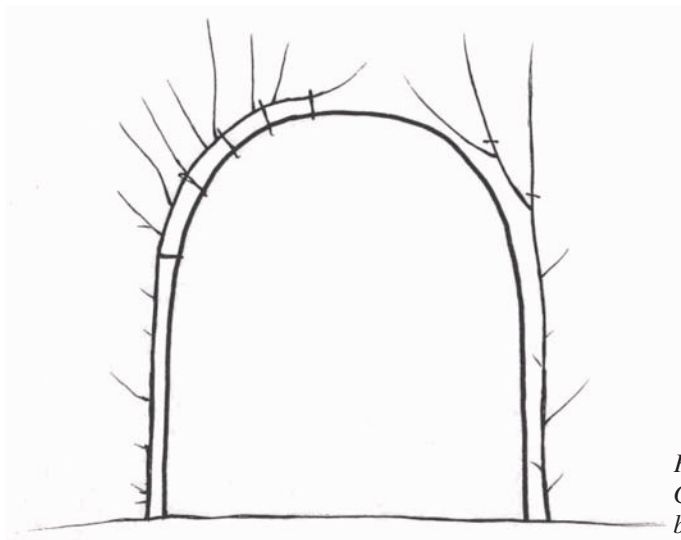
Eftersom en nyetablering av lövgångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö inte är aktuell så har jag inte fördjupat mig i detta. Jag vill ändå här föra fram några av de iakttagelser som jag gjort angående detta.

I anläggningsskedet är det viktigt att använda sig av någon typ av stomme för att från grunden kunna nå önskad form. Denna stomme behöver absolut inte vara ett spjälverk av trä som det var förr eller vara särskilt avancerad. Det viktigaste är att man får fram den önskade formen på lövgången så att man har någonting att arbeta efter under uppbyggnaden. Ett exempel på en enkel konstruktion har använts i renoveringen av lövgången i lind på Ängsö slott. Man har här använt sig av är en konstruktion av bågar som står med jämna avstånd längs hela lövgången och visar de önskade formen på den, och linor som är spända mellan dessa bågar. Detta ger en stomme som inte är direkt iögonfallande men som ändå ger är en markering av lövgångens blivande form genom hela gången, se figur 14.

Figur 14. Lövgången av lind på Ängsö slott, som har restaurerats genom att man fällt de gamla träden och byggt upp den på nytt av skott från de gamla stubbarna. Man kan även se de bågar som använts som stomme.

När plantorna kommer upp i den höjden där lövgången börjar sluta sig samman till ett valv finns det två alternativa sätt att gå till väga. I ett historiskt perspektiv verkar båda dessa ha använts. Det ena är att genom uppbindning böja toppen på plantorna och på detta sätt forma dem efter stommen. Nackdelen med detta alternativ är att när man böjer toppen på plantan så kommer den att svara genom att skjuta mycket nya skott där stammen böjts, se figur 15 sid. 29. Detta kommer i framtiden försvåra skötseln då det blir svårt att hålla igen tillväxten och därmed bibehålla den önskade formen på lövgången. Det andra sättet att gå tillväga är att genom beskärning forma plantan efter stommen. Här skär man varje år av toppen på plantan och väljer en knopp som pekar i rätt riktning som toppknopp för att på detta sätt styra kommande års tillväxt, se figur 15 sid. 29. På detta sätt reduceras även växtkraften då toppskottet varje år kapas. Jag rekommenderar det alternativ där man formar plantan genom beskärning då detta medför en något enklare skötsel.

Figur 15. Två olika sätt att bygga upp en lövång.
Genom uppbinding till vänster och genom
beskärning till höger

Nuvarande stamtjocklekar

Tjockleken på stammarna i de här gamla lövångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö kan vara vilseledande, särskilt om man vill ge sig på att åldersbestämma plantorna. Eftersom lövången beskurits kontinuerligt blir inte stammarna lika tjocka som på ett friväxande träd. I lövångarna varierar tjockleken på stammarna mycket. På Vrams Gunnarstorp varierade stammarnas omkrets mellan 0,13-1,15 meter, mätt cirka en meter upp på stammen, och på Skabersjö varierade stammarnas omkrets mellan 0,3-2,05 meter. Den stora variationen på stamtjockleken beror dels på att delar av växtmaterialet är yngre, men också på variation i plantornas genetik som uppstår vid frösått material. En annan faktor som kan ha påverkat stamtjockleken på träden i lövångarna är den plats varje planta fått. Från början stod varje individ med jämna avstånd vilket skapade en likvärdig konkurrens mellan plantorna. När det sedan dog ut någon planta så fick de individer som stod intill mer utrymme och kunde växa sig kraftigare vilket också gav sitt avtryck på stamtjockleken.

Den enda historiska källa som jag stött på där man nämner stamtjockleken i lövångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjös lövångar är i *Svenska trädgårdskonsten*. Här kan man läsa att de grövsta stammarna på Skabersjö 30 cm ovanför marken 1930 mätte 1,4 meter, och på Vrams Gunnarstorp beskrivs de grövsta av de gamla stammarna ha nått en tjocklek mellan 0,46-1 meter i omkrets. (Anjou & Dahl. 1931, del 2, sid. 11, 26)

Ursprungligt planteringsavstånd och plantkvalitet vid plantering

Det ursprungliga planteringsavståndet i lövångarna är en intressant fråga som jag funderat en hel del på under arbetets gång. Jag har försökt att dra lite slutsatser efter avstånden mellan plantorna på de objekt som jag studerat.

Avstånden mellan plantorna i lövångarna varierar en hel del och man kan inte räkna med att det avstånd som plantorna står på idag varit det ursprungliga planteringsavståndet då det med största säkerhet dött ut plantor och även att nya planterats in. Avstånden mellan plantorna på Vrams Gunnarstorp är varierande, det är vissa plantor som står mycket tätt men det finns också luckor på flera meter mellan andra. Man kan se att det ursprungliga avståndet mellan plantorn här förmodligen har varit mycket tätt då man fortfarande kan se äldre individer som står så tätt som cirka 30-40 cm från varandra. På ett ställe i lövången står sex äldre individer bredvid varandra med avstånd som inte är mer än cirka 60 centimeter.

Även på Skabersjö är avståndet mellan plantorna i den äldre delen av avenbok/bok mycket varierande. Generellt sett är det mellan 1-2 meter mellan plantorna, och på vissa ställen är det upp till fyra meter. De äldsta individerna av avenbok står ganska jämnt spridda över hela lövgången vilket gör det ännu svårare att lista ut vad det ursprungliga planteringsavståndet kan ha varit. Man kan dock på ett ställe i lövgången se två äldre individer av avenbok, som båda har ett stamomfång på över en meter, där avståndet mellan stammarnas centrum är 90 centimeter. Min första tanke var att detta skulle kunna vara ett ursprungligt planteringsavstånd här. När jag sedan jämför med avstånden på Vrams Gunnarstorp och med äldre illustrationer av lövgångar så tror jag att det ursprungliga planteringsavståndet varit tätare. Det verkar också sannolikt att om man planterat lövgången av små plantor också satte dem tätt för att snabbt nå ett resultat av täckta väggar och ett skirt lövtak.

Något som förvirrade mig först var alla dessa mått som jag inte tyckte hade något samband alls. Sedan försökte jag se på måtten som man gjort vid anläggningstillfället, alltså på mitten av 1700-talet. Jag översatte helt enkelt avstånden jag mätte i centimeter till fot, och fick fram att 30-40 centimeter är ungefär en fot, 60 centimeter två fot och 90 centimeter tre fot. Att avstånden ändå skulle variera från en till tre fot känns också lite märkligt. Men jag tror att avståndet på tre fot, 90 centimeter inte är det ursprungliga planteringsavståndet utan att varit tätare, och att det mellan dessa två plantor på Skabersjö stått en planta till. Variationen på en till två fot mellan plantorna känns inte lika konstigt om man tänker sig att man som mål vid planteringen hade ett intryck, och inte ett exakt planteringsavstånd. Man var vid tidpunkten för anläggningen av dessa lövgångar troligtvis inte lika noggrann med exakta avstånd då man inte använde sig av samma typ av mätinstrument som vi gör idag. Man använde inte måttstockar och måttband i samma utsträckning som vi, utan man hade kroppen som sitt främsta mätinstrument. Man mätte helt enkelt en fot med sin fot och så vidare. Om man alltså haft ett speciellt intryck som mål, och inte exakta planteringsavstånd, så skulle det inte vara märkligt alls om planteringsavståndet mellan plantorna i lövgångarna varierat något, och ibland blev en fot och ibland två fot. Detta skulle kunna förklara det man kan se i lövgången på Vrams Gunnarstorp där det i ena delen står sex träd med 60 centimeters avstånd, medan det en bit bort står plantor där avståndet inte är mer än 40 centimeter, och på båda ställena får man en känsla av att det skulle vara plantor ur den ursprungliga planteringen. Jag har inte hittat något källmaterial som kan tala om hur stora plantorna varit vid anläggningen av lövgångar. Men jag kan dra slutsatser när jag läser i *The theory and practice of gardening 1712* och ser på äldre illustrationer av lövgångar att man troligtvis använt sig av mycket små plantor när man anlagt en lövgång.

Spjälverk, fönster och andra detaljer

Vid uppbyggnaden av en lövgång verkar det som man alltid använt sig av en stomme som grund. Stommen har troligtvis bestått av ett spjälverk, och har använts för att ha någonting att binda plantorna mot för att lättare uppnå den önskade formen. I lövgångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö, där lövgångarna är anlagda på mitten av 1700-talet, har denna stomme troligtvis inneburit en konstruktion av trä. Denna slutsats drar jag då mer avancerade stålkonstruktioner som en sådant här spjälverk inte kom att användas förrän efter industrialismens genombrott på 1800-talet. Däremot berättar den tidigare trädgårdsmästaren på Skabersjö att det i armen av lind, som tillkom på 1870-talet, tidigare stått en ställning av armeringsjärn som stomme. (Pers. medd. Olsson, Lars, 2005-10-16) Hur dessa spjälverk av trä kan ha sett ut i Vrams Gunnarstorps och Skabersjöes lövgångar har jag inte hittat närmre uppgifter på. Men man kan i äldre kopparstick och gravyrer ibland se lövgångar återgivna, och då även få en glimt av hur den här stommen kan ha sett ut. Man kan anta att spjälverket

sett liknande ut på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö och att det tagits bort då lövgången nått sin önskade form eller när den börjar ruttna och förfalla.

Figur 16. En berceau, lövgång på Tistad. Här kan man tydligt se ett spjälverk av trä inne i lövgången. Teckning av överstelöjtnant Hoppe, 1760-tal.

(Berceau uti trädgården, lavering från 1760-talet, Tistad, foto i Nordiska Museet)

På illustrationer av lövgångar ser man att det ofta fanns detaljer av olika slag i lövgångarna. Detta kan ha varit nischer, fönster eller kabinett i varierande former. Man kan på avståndet mellan stammarna i lövgångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö se att de haft rum, eller kabinett, som gett dem en mer spännande utformning. Det är också troligt att det på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö funnits andra detaljer i form av exempelvis fönster, som verkar ha varit en vanlig detalj i lövgångar. Detta är dock inget som man kan se spår av i lövgångarna idag och tyvärr något som jag tvingas lämna utforskat. Det finns dock andra detaljer även idag, exempelvis så smyckas omgivningen runt Skabersjös lövgång av en staty och orangeriväxter som ställs ut i anslutning till lövgången om somrarna.

Figur 17. Staty i Skabersjös lövgång vid föreningspunkten för de tre armarna, sett från öst in mot "lindarmen".

Del 3 – Lövgångarnas framtid

Problematik med gamla lövgångar

På grund av skötselintensiteten och den höga åldern hos dessa lövgångar stöter man på en viss problematik i hanteringen av dem, även deras särskilda form i kombination med övriga faktorer skapar vissa problem. Jag vill här närmre beskriva de problem som jag stött på med dessa gamla lövgångar.

Praktiska skötselinsatser

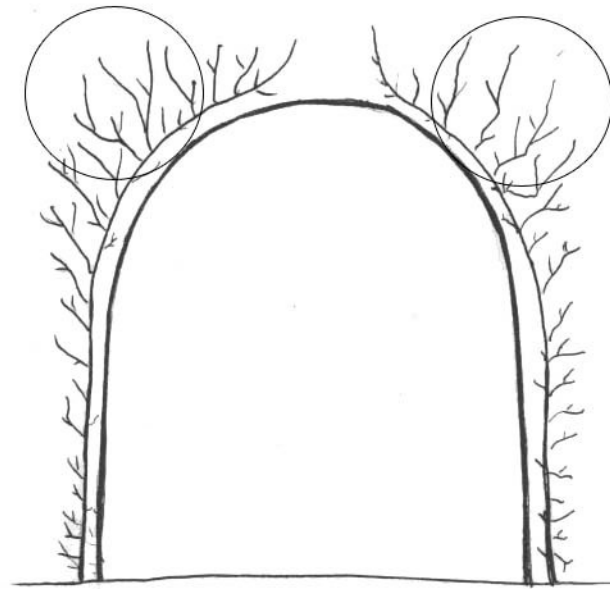
Gamla lövgångar är i lika stort behov av en kontinuerlig skötsel som en nyanlagd lövgång. I första hand kommer man att tänka på beskärningen som är nödvändig för att lövgången skall behålla sin form och funktion. På grund av att lövgångarna är så pass höga och breda blir de svåra att beskära. Tidigare fick man klättra på stegen eller använda sig av specialtillverkade ställningar för att komma åt alla delar av lövgången, vilket ändå kunde vara problematiskt. Idag kan man använda sig av olika typer av liftar och motordrivna beskärningsredskap vilket underlättar arbetet, men det är fortfarande ett svårt arbete som är mycket tidskrävande. Nackdelen med att man idag klipper lövgångarna från en lift kan vara att man inte kommer lika nära, vilket kan resultera i att man varje år släpper lövgången lite. Detta gör att lövgången med tiden tappar sin form, och det tidigare hårt tuktade växtmaterialet får ett tyngre grenverk som kan skapa problem.

Skötseln av äldre lövgångar har fler sidor än beskärningen. Detta kan exempelvis vara gödning, stöttning, avlastning av snömassor eller föryngring. I många anläggningar har man tvingats att rationalisera skötseln och göra förenklingar för att spara in pengar. Det blir då lätt att förbise dessa skötselmoment och endast genomföra beskärningen. Detta kan resultera i att man tvingas vidta större åtgärder vid ett senare tillfälle. Det är svårt att göra en förenkling av skötseln på element som dessa om man skall bibehålla dess form och funktion under en längre tid. När lövgångarna dessutom nått en hög ålder ökar komplexiteten i skötseln då nya problem kan uppstå och man handskas med ett gammalt, och många gånger mer känsligt växtmaterial.

Man kan förstå John James när han 1712 inte rekommenderar mer skötselintensiva element i trädgården, som lövgångar, åt andra än de allra finaste personer med en välfylld plånbok.

Koncentrerad växtkraft

Lövgången har en koncentrerad växtkraft i den övre delen av grenverket vilket gör att den kräver en kontinuerlig skötsel för att bibehålla sin form. Att växtkraften koncentreras här beror på flera olika faktorer. När man tuktar ett växtmaterial som man gör i en lövgång så arbetar man mot växtmaterialets egen biologi, i detta fall avenbokens som i naturen växer som ett träd. På grund av att avenboken är ett träd så har den en apikal dominans, vilket innebär att den har ett dominerande toppskott och strävar efter att bilda en krona och koncentrerar sin växtkraft i toppen. Skulle man alltså sluta att beskära en lövgång så skulle plantorna successivt återgå till en trädform. Detta kan man se exempel på i den lövgång som finns på Rydsgård, som inte sköts som en lövgång på mycket länge, se figur 19 sid. 33. Trots detta är avenboken en bra växt att skapa häckar av, då den har en god förmåga att bryta nya skott och behåller grenar ända ner till marknivå.

Figur 18. Lövången har starkast växtkraft där stammen böjs och i toppen.

Lövångarna skiljer sig dock från vanliga häckar i och med att de inte är raka, utan böjda för att skapa ett valv. Trädens biologi gör att de vill räta ut den böjda stammen och skapa en balans i tyngden. Detta resulterar i att man får en kraftigare tillväxt där stammen böjer sig, se figur 18. När man sedan fortsätter att beskära lövången så förhindras utjämningen av tyngden och en obalans i tyngdpunkten bibehålls. När lövångarna uppnår en högre ålder kan detta skapa problem. Ett av dessa problem är grenverket och lövmassan som lätt samlas på lövångens topp då den växer som mest här. Detta gör att blir svår att hålla igen lövången på höjden i den årliga beskärningen och att tyngden i toppen och därmed även obalansen i viktfordelningen successivt ökar. Att grenverkets tyngd dessutom inte är centrerad, som i en vanlig häck, utan styrd till en sida gör att stammarna lätt tyngs ner och börjar luta när de blir äldre. När detta inträffar får lövången ett behov av att stöttas upp. Detta problem har man generellt sett inte med vanliga avenbokshäckar trots en hög ålder då de har en rak mittstam och därmed en jämn tyngdpunkt. Om stammarna i lövången dessutom är försvagade av röta blir problemet med en ojämn tyngdpunkt mer påtagligt.

Figur 19. Den förvuxna lövången på Rydsgård. Det går fortfarande att se de karakteristiskt böjda stammarna hos lövångens träd som mer och mer återgått till en trädform med stam och krona.

Röta - ihåliga stammar

Röta är en nedbrytning av fibrerna som orsakas av svamp eller bakterier. Olika typer av rötsvampar har olika påverkan på veden. En del arter av rötsvamparna orsakar kraftig röta som kan göra att grenar eller hela träd bryts, häribland finns honungsskivlingen som en av de mest aggressiva arterna. Men det är inte alltid som rötsvampar starkt påverkar stabiliteten hos ett träd, och en del arter är inte särskilt destruktiva för veden. Man delar ofta in rötsvamparna i vitrötesvamp och brunrötesvamp, och ofta hittar man flera övergångsformer mellan vitröta och brunröta (Lindé, 2002, sid. 5).

I de lövgångar jag studerat har jag lagt märke till att ihåliga stammar på grund av rötangrepp är vanligt förekommande. Detta kan ha flera olika orsaker men är främst ett tecken på att detta är ett mycket gammalt växtmaterial. Jag har inte kunnat identifiera arterna bakom rötangreppen i lövgångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö och fördjupar mig därför inte i ett resonemang kring specifika svamparter.

Om ett träd angripits av röta är det svårt att bli av med angreppet. Trädet kan dock själv bilda olika skyddszoner för att kapsla in röta och skydda sig mot att den sprids in i veden. Detta är något som man inte kan se från utsidan och för att ta reda på om trädet själv kapslat in rötan genom att den bildat skyddszoner måste man borra i det. Ett sådant ingrepp är inte aktuellt i de här fallen då det rör sig om ett så pass gammalt och värdefullt växtmaterial. Bildandet av dessa skyddszoner är energikrävande och förmågan att göra detta minskar ofta hos äldre växtmaterial. (Pers. medd. Bengtsson, Rune, 2005-12-05) En allmänt bra kondition hos träden bidrar till att de är mer motståndskraftiga mot röta även i hög ålder. För att få reda på om rötan allvarligt skadat träd i lövgången är det bästa är att hålla lövgången under uppsyn då träden visar tecken i form av exempelvis döda grenar om rötan spridit sig kraftigt och håller på att döda trädet.

Uppbindning och stöttning

Stammarna i lövgångarna har tunnare årsringar än vad stammen på ett friväxande träd har. Detta beror på att man i och med den årliga beskärningen avlägsnar en stor del av bladen och grenverket. Trädet i lövgången kommer i och med detta att året därpå koncentrera sig på att bilda nya löv och grenar och stamtillväxten blir sekundär. Trädet kommer också att tro att det i och med att man tar bort en så pass stor del av årstillväxten inte behöver lika kraftig stam för att bära kronan som blir mindre än på ett friväxande träd. Den tunnare stammen i samband med den snett fördelade vikten som samlas i toppen av lövgångens träd bidrar till att de då de blir äldre lätt börjar luta och hamnar i behov av att stöttas för att inte falla ner i lövgången. Detta har man gjort både på Vrams Gunnarstorp och på Skabersjö.

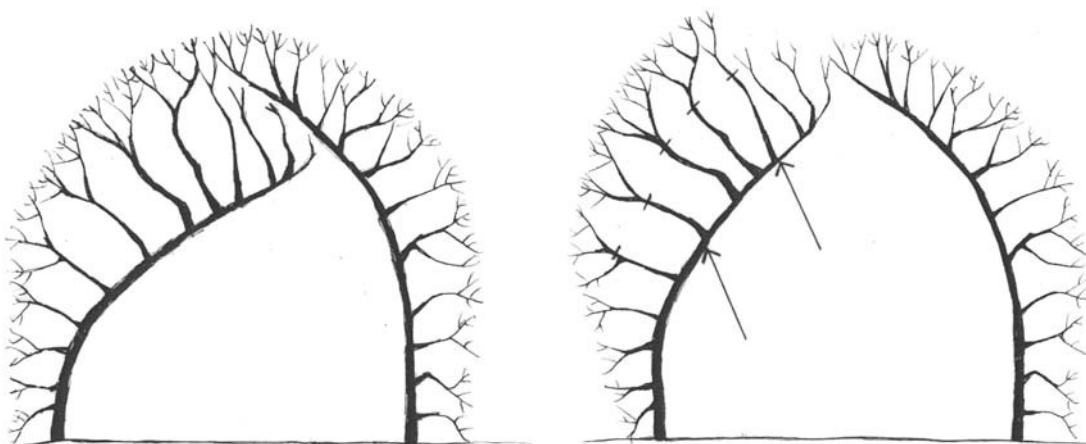
Uppstöttningen kan göras på flera olika sätt och det finns många olika konstruktioner på de stöd som man kan använda för att stötta ett träd. Man har tidigare både på Vrams Gunnarstorp och på Skabersjö använt sig av vajrar för att binda ihop stammar som börjat falla isär och luta. Vajrarna som använts har fästs både med skruv som borrar in i stammarna, och genom att man lindat vajern om stammarna. Detta har inte varit särskilt bra för träden då vajern lätt skär in i stammen och skadar barken. Om man behöver binda ihop lövgången på något sätt bör man använda sig av en konstruktion som följer trädets rörelser. Det finns särskilda vajrar och fästen konstruerade för detta ändamål som rekommenderas. Dessa är dock kostsamma och det kan vara bra att se över om det finns något annat sätt att avlasta tyngden på, exempelvis genom en reducering av grenverket genom beskärning.

Ett annat sätt att stötta upp stammar är genom stöd med klykor. Det kan vara svårt att använda sig av färdigfabricerade trädstöd i de här gamla lövgångarna då det kan vara svårt att anpassa dem efter de behov som finns i lövgången. På Skabersjö har man tidigare använt sig av stöttor i trä. Dessa höll dock inte för tyngden av stammarna utan gick sönder (Pers. medd. Olsson, Lars, 2005-10-13). Nu används stöttor av stål både på Skabersjö och på Vrams Gunnarstorp. Det är även vid användning av den här typen av stöttor viktigt att tänka på att de skall vara så skonsamma mot trädet som möjligt. Eftersom trädet ständigt rör sig så skaver stöttan lätt mot stammen/grenen och skadar barken.

Utöver den konstruktionen med en klyka i toppen så kan man på Skabersjö även se T-formade stöttor som fångar upp flera grenar samtidigt. Den här typen av stöd ser ut av vara skonsam för trädet då den del som stöttar grenarna är rund och därför inte ser ut att skava på barken. Den här typen av stöd är dock svårt att använda om man vill stötta upp en hel stam.

Ett problem med uppstöttningen av en lövgång är som jag redan nämnt att det är en ständig rörelse i träden, vilket kan leda till att stammar och grenar lätt skadas om de skaver mot ett fast stöd. Det optimala vore därför att ha ett stöd som skulle kunna följa trädets rörelser samtidigt som det gav stöd. Detta är dock svårt att genomföra praktiskt då det skulle innebära alldeles för komplicerade konstruktioner. (Pers. medd. Sjöman, Henrik, 2005-11-16) Man kan dock ganska lätt se till att stöden av stål inte har direkt kontakt med stam/gren för att undvika skavsår. Det är också viktigt att tänka på att klykan på stödet är så pass stor att stammen/grenen inte stryps av stöttan. Man bör därför göra klykan större än den del av trädet som skall stöttas för att det skall finnas utrymme att växa i.

Ett annat problem man kan stöta på efter att man genom stöttning höjt upp stammar som under en längre tid lutat ner i lövgången är att man för att behålla lövgångens form på utsidan, kan bli tvungen beskära bort en stor del av de grenar som växer från stammen. Detta kan göra att stammen blir mer eller mindre kal och det kan vara svårt att få nya skott att bryta från de grova grenarna och den gamla stammen. Om stammen lutat ner i gången en längre tid kan man för att behålla formen på lövgången bli tvungen att avlägsna kraftiga grenar som hamnar utanför lövgångens yttre linjer (Se figur 20). Man skall då undvika stora snittytor över en decimeter i diameter för att inte skapa ingångar för rötangrepp.

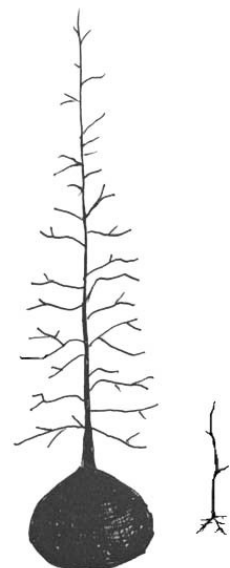
Figur 20. Här kan man till vänster se hur grenstrukturen kan se ut på en stam som börjat luta in mot gången, och till höger hur resultatet av att höja upp den här stammen kan bli att man tvingas kapa kraftiga grenar för att bibehålla lövgångens yttre form.

Näringstillförsel

Äldre växtmaterial har generellt en minskad växtkraft och genom den årliga beskärningen i lövgångarna där man tar bort i princip hela årstillväxten, för man också bort de delar av träden som är mest aktiva och där den största näringen finns koncentrerad. Detta gör att man så småningom utarmar lövgången och jorden på näring, om man inte kontinuerligt tillför ny. Den här typen av utarmning leder till bland annat minskad tillväxt och sämre motståndskraft mot skadeangrepp, och är mycket vanlig på alla typer av häckar och hårt tuktat växtmaterial. Det är därför viktigt att man tillför ny näring till lövgångarna. Detta görs lämpligast med hjälp av naturliga gödselmedel som inte har ett för starkt koncentrerat näringsinnehåll, exempel på lämpliga gödselmedel är löv, lövkompost eller brunnen ko- eller hästgödsel. Med den här typen av gödselmedel tillför man även organiskt material som förbättrar strukturen i jorden. Jorden får med ett högre innehåll av organiskt material bättre vattenhållande egenskaper men också mer syre och mikroorganismer vilket gynnar lövgångens rötter. Det är också svårt att feldosera naturgödsel i jämförelse med kemiska gödselmedel då näringen i ett naturgödsel inte är lika koncentrerat och frigörs i takt med att materialet bryts ner. Man bör undvika kemiska gödselmedel i de här gamla lövgångarna inte bara på grund av risken för feldosering utan också för att de på grund av sin höga koncentration lätt leder till höga ledningstal i jorden. På äldre vedartade växter kan kväve ge de gamla plantorna en skjuts och gynna tillväxten och på detta sätt fungera inte bara som näring utan också som ett föryngringshormon. Detta är något som skulle kunna fungera även på äldre lövgångar. Även här skall kvävet tillföras i form av ett naturligt gödselmedel. (Pers.medd. Bengtsson, Rune, 2005-12-05)

Komplettering av plantor

Det händer att någon planta dör bort i lövgången, och det bildas en lucka. När detta händer kan man låta närstående plantor fylla igen luckan, men är luckan stor kan det bli nödvändigt att komplettera med en eller flera nya plantor. Man har både på Skabersjö och på Vrams Gunnarstorp vid flera tillfällen under årens lopp kompletterat med nya plantor. På Vrams Gunnarstorp har man upplevt att de nyinsatta plantorna haft svårt att etablera sig. (Pers. medd. Tornéjelm, Mari-Ann, 2005-11-17). Detta kan vara ett problem när man skall plantera in nytt växtmaterial bland äldre redan etablerade plantor. Om man vill fylla i luckor genom att komplettera med nya plantor bör man tänka på att konkurrensen från befintlig vegetation är stor vilket påverkar både ljus- och markförhållandena. Man bör därför välja större plantkvaliteter framför mindre då de mindre häckplantorna har inte samma konkurrenskraft som de större. Jag skulle rekommendera att man använder sig av de häckkvaliteter som är 150 centimeter höga eller mer, med god förgrening. Vid inplantering av nya plantor skall man ge dessa så goda förutsättningar som möjligt. Man bör därför avlägsna stubbar från de individer som skall ersättas och gräva en rymlig grop, eller ränna om man skall sätta in fler plantor. I denna kan man tillsätta ett 20 cm tjockt lager av exempelvis lövkompost eller väl brunnen kogödsel i planteringsjorden. Detta ger de nyinsatta plantorna en skjuts i början av etableringen vilket gör att de har lättare att klara av konkurrensen från befintligt växtmaterial. Det kan till och med vara nödvändigt att man skär ur närstående plantor som skuggar mycket något för att ge den nyplanterade plantan så goda förutsättningar som möjligt.

Figur 21. Häckplanta, färdig häck till vänster, och häckplanta barrot till höger.

Målsättningsdiskussion

Att dokumentera den trädgårdshistoriska bakgrunden till lövgångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö har visat sig vara en svår uppgift. Det är svårt att i litteratur och arkiv hitta specifik information rörande lövgångarna, samtidigt som tidigare skötsel lämnat spår som kan vara både mångtydiga och svåra att följa. Från vissa perioder finns inga ledtrådar alls och från andra finns desto fler. Lika komplicerat som att beskriva lövgångarnas historia är det att formulera de framtida målen som rör utveckling, vård och bevarande av det som idag finns kvar av lövgångarna.

Lövgångarna har i dessa anläggningar haft en viktig betydelse som rumsbildare och karaktärsskapare. Många av de värden som tidigare funnits i lövgångarna har med tiden försvunnit och nya har tillkommit. Lövgångarna visar idag inte bara ett av renässansens flitigt använda element i trädgården och ett genuint växtmaterial från 1700-talet. De bär också genom sin höga ålder på över 250 års trädgårdsskötsel, och vittnar om spår av tidigare generationers yrkesskicklighet. Detta gör att det blir svårare att sätta fingret på vad som bör prioriteras i det fortsatta arbetet med dessa element. Man kan på ett sätt se dem som ett bevis på hur man genom att tukta ett levande material kan prägla dess utseende och på detta sätt skapa trädgårdskonst.

På något sätt vill man att ett sådant här element skall bevaras så länge som möjligt i ett gott skick. Här kommer problematiken med begreppet *restaurera* in, och mängden av de olika åtgärder som kan vidtas beroende på vad man har för mål. Den mest drastiska restaureringsåtgärd för en sådan här gammal lövgång är förmodligen att kapa ner den, och börja om från början genom att återplantera med nytt växtmaterial. Efter nedkapning kan man med vissa växtmaterial bygga upp lövgången på nytt med stubbskott från ursprungsmaterialet, lind är ett exempel på växtmaterial där detta är möjligt. Detta är dock inte möjligt när man handskas med avenbok då den inte har samma förmåga att bryta på nytt från äldre stubbar. Det skulle om man efter en nedkapning återplanterar efter ursprungligt utseende vara en *rekonstruktion* av lövgången, annars skulle det ses som en *fri förnyelse* av en gammal lövgång. På detta sätt skulle man kunna få fram den ursprungliga funktionen i lövgången, som skuggplats under ett skirt lövtak. Om man skulle genomföra en rekonstruktion av en avenbokslövgång skulle man bli tvungen att ta bort det ursprungliga växtmaterial som finns kvar och gå miste om dess historiska värde. Här kommer frågan om det ursprungliga växtmaterialets värde in och hur detta skall värderas i förhållande till lövgångens ursprungliga funktion och form. Detta är en svår fråga som man alltid tåmpas med vid restaurering, och resultatet blir ofta en balansgång här emellan. Man skulle även kunna ge lövgången en form och funktion mer lik sin ursprungliga utan att ta ner den helt och hållet. Detta skulle kunna ske med hjälp av en *föryngring* genom beskärning. Detta kan endast göra om växtmaterialet tål hårda ingrepp i form av stark beskärning, vilket kan vara problematiskt med ett äldre växtmaterial, som det rör sig om i lövgångarna på Vrams Gunnarstorp och Skabersjö. Ett annat alternativ till åtgärd är att *låta tiden ha sin gång* både när det gäller form, funktion och växtmaterial. I detta alternativ skulle man kunna lämna lövgångarna helt, och låta dem sakta förfalla, något som ofta tillämpas på mer stabila element som inte är lika förgängliga. Detta skulle enligt min mening kännas som ett märkligt alternativ i frågan om dessa lövgångar då det skulle gå mot allt som dessa gamla element visar med sin unika form som resultat av sin långa historia av trädgårdsskötsel i form av beskärning. Man kan dock se det som att tiden satt sin stämpel på lövgångarna och genom detta påverkat lövgångarna på ett sätt som gör att de ser ut som de gör idag. Har man detta som utgångspunkt kanske man kommer fram till en lösning där man vill frysa lövgången i sitt nuvarande skick, en typ av *konservering* av lövgången. Det

finns dock inget som säger att man inte skall värdera skötseltraditionen som fört dem dit de är idag högst. Detta skulle kunna innebära att man skulle fortsätta att sköta lövgången som man alltid har gjort och beskära efter förmåga och genomföra upprustningar i form *renoveringsåtgärder* som exempelvis att plantera in nytt material när det uppstår luckor.

I dagsläget består skötseln av dessa lövgångar främst av en årlig beskärning. Man sköter lövgångarna så som man tror är bäst men vet egentligen inte så mycket om hanteringen av dessa gamla element. Att man idag på Vrams Gunnarstorp i den årliga skötseln arbetat för att nå de ursprungliga mått som Linné beskrev, visar dock att det finns en historisk medvetenhet bakom den nuvarande skötseln. Det finns också som ett krav i skötseln av lövgången på Vrams Gunnarstorp då den ingår i det byggnadsminne som rör godset.

Det är svårt att formulera hur de nya behoven och önskemålen som finns skall samsas med de historiska aspekterna. Jag anser att det är viktigt att försöka bevara funktion och ursprunglig form hos lövgångarna så långt det går, samtidigt som man värnar om det ursprungliga växtmaterial som finns kvar i dessa lövgångar. De historiska aspekterna är viktiga men får inte bli det enda som står i fokus då det även är viktigt att ta hänsyn till de nuvarande ägarna på godsen och deras önskemål för att nå ett lyckat resultat i den fortsatta hanteringen av lövgångarna. Jag anser det också av stort värde att oavsett vilka åtgärder som skall utföras föra en diskussion kring de alternativ som övervägs för att senare kunna motivera de åtgärder som vidtagits. En dokumentering av de åtgärder som utförs där man ser åtgärderna som en del av historien är också av högsta värde för fortsatt arbete med lövgångarna. Inför framtiden har jag nedan sammanställt några förslag till åtgärder som kan vara värda att fundera över. Jag har först och främst försökt lyfta fram problematik som finns i dessa lövgångar, och de historiska spår som är särskilt betydelsefulla. Generellt vill jag inte fokusera på någon specifik epok som i framtiden behöver förtydligas, utan istället anser jag att man bör utgå från lövgångarnas historiska innehåll idag. Jag vill alltså värna om en historisk transparens i lövgångarna. I mina målsättningar har jag med anledning av detta kommit in på åtgärder som konservering, renovering, förnygring och upprustning.

Åtgärdsförslag för lövgången på Vrams Gunnarstorp

Värden och långsiktigt mål

Lövgången på Vrams Gunnarstorp är omnämnd i en hel del litteratur, i de flesta sammanhang i samband med de gamla buxbomshäckar som står intill lövgången. Buxbomshäckarna beskrivs ofta som unika då växtmaterialet är så pass gammalt. Till denna kategori av unikt växtmaterial faller även avenbokslövgången då den har samma höga ålder som buxbomshäckarna. Det finns en del luckor i lövgången där träd dött ut. I sådana här luckor har nytt material har vid flera tillfällen planterats in, vilket gör det svårt att åldersbestämma det material som finns i lövgången idag. Detta sänker dock enligt min mening inte värdet på växtmaterialet i lövgången utan ger lövgången en ytterligare dimension som visar hur pass lätt ett element som detta förfaller utan en kontinuerlig skötsel. Trots de luckor som finns bland stammarna är lövverket tätt och lövgången har sin starka karaktär kvar. Den är för sin ålder mycket välbevarad och är ett av få element i sitt slag som finns bevarade idag. Formen på lövgången har idag är nära ursprungsformen, vilket gör att man lätt kan ta in känslan av hur det kan ha varit att gå här för 250 år sedan då lövgången fortfarande var ung. Då parken på Vrams Gunnarstorp är öppen för allmänheten får många njuta av detta element som är en stark karaktärsskapare och leder besökaren till de omtalade buxbomshäckarna.

Mitt långsiktiga mål för lövgången är att den först och främst skall få finnas kvar så länge som möjligt. Att behålla en form som är nära den ursprungliga är också något som jag tycker är värt att arbeta för. Jag tycker dock inte att formen bör prioriteras framför det ursprungliga växtmaterialet utan även detta skall bevaras så länge det är möjligt. Det skall finnas ett samspel mellan dessa faktorer där det ursprungliga växtmaterialet endast byts ut då det helt och hållet gått ut och skapar så pass stora luckor i lövgången så man inte längre kan få en känsla för dess form. Då lövgången på Vrams Gunnarstorp tillhör ett byggnadsminne har ett av mina mål även varit att mina åtgärdsförslag skall gå i enighet med de av Länsstyrelsen föreslagna åtgärder som finns i den skötselplan som skrevs i samband med byggnadsminnesförklaringen.

Lutande stammar

Uppstöttningen av lutande stammar i Vrams Gunnarstorps lövgång är gjord på ett mycket genomtänkt sätt där man försökt ta hänsyn både till växtmaterialet och till besökaren. Den stöttnings som är gjord har dels fungerat som ett stöd för att förhindra att stammar och grenar bryts av. Man har genom stöttningen också kunnat höja upp många av de stammar som hade tyngts ner och lutade in i lövgången. Genom detta har man fört lövgången närmre sin ursprungsform samtidigt som man tagit vara på dess ursprungliga funktion, och man kan idag utan hinder gå genom lövgången vilket tidigare inte var möjligt.

Trots att stöttningen är gjord på ett medvetet sätt finns en del saker som bör ses över. På vissa ställen finns stöd som ser ut att ha borrar sig in i stammen. Det ser ut som om de varit den typen av stödkonstruktion med band, se figur 5 sid. 18, fastän bandet idag är borta och stödet lutar rakt mot stammen. För att dessa stöd inte skall skada stammen mer bör de bytas ut mot ett stöd med klyka. Den typen av stöd med band är beroende av att man varje år ruckar på dem för att de inte skall skava i barken, och är därför inte den bästa konstruktionen för trädet. Genom användningen av dessa möjliggör man dock användning av gången då en annan typ av stötta skulle spärra av gången och hindra genomfart. Jag tycker därför att man skall behålla dessa men vara noga med att varje år se över dem.

Beskärning

Den årliga beskärningen av lövgången på Vrams Gunnarstorp består främst av att årstillväxten skärs bort. Det sker ingen reducering av större grenar, däremot så släpps lövgången något varje år på de ställen där dess yttre väggar inte är raka för att jämna ut ojämnheter. Detta gör att tyngden på grenarna konstant ökar. Då stammarna på lövgångens träd är försvagade av röta blir de med tiden allt svagare och får svårare att hålla uppe tyngden av grenverket. För att lätta på den här tyngden kan man göra en reducering av de större grenarna. Detta bör främst göras i toppen av lövgången där tyngden är som mest koncentrerad. Kronreduktionen bör göras successivt och av någon som är kunnig då det krävs en speciell kunskap. I den årliga beskärningen tycker jag också att man skall sträva efter att i de yttre väggarna på lövgången få fram det entrérum som man på stammarna i lövgången kan se tidigare har bildats vid mittingången, se bilaga 2. Den bästa årstiden att utföra beskärningen på är svår att ange. Det finns dock källor som rekommenderar sensommarbeskärning och jag tycker därför att man kan fortsätta utföra beskärningen av Vrams Gunnarstorps lövgång i juli-augusti som man gör nu.

Eftersom stammarna i lövgången på Vrams Gunnarstorp är angripna av röta så kan detta i framtiden vara en orsak till att träden faller. För att förhindra detta och förlänga livet på det gamla växtmaterialet skulle jag vilja gynna stamtillväxten för att stammarna skall bli kraftigare och mer stabila. Det är svårt att styra enbart stamtillväxten och det finns ingen prövad lösning på detta. Ett sätt att gynna tillväxten på årsringens tjocklek och därmed även stammens skulle kunna vara att hoppa över beskärningen ett år. På detta sätt skulle träden få behålla de delar som är mest vitala, och istället för att lägga energi på ny skotttillväxt kunna koncentrera sig på stamtillväxten som efter beskärningen blir sekundär. Året därpå då den årliga beskärningen åter skall utföras kommer denna att bli mer komplicerad då skotten hunnit växa två säsonger och blivit kraftigare. Detta bör inte vara ett problem, men man skall ha detta i åtanke och det kan därav vara olämpligt att hoppa över beskärningen mer än ett år i taget. Denna behandling behöver upprepas flera år för att ge resultat. Ett tillvägagångssätt kan vara att man gör beskärningen vart annat år i fem års intervaller för att åter beskära varje år i fem år framåt. Innan man ger sig på och provar detta så bör man vara medveten om att man genom att släppa årstillväxten ett år ökar belastningen på stammarna betydligt genom de ökade lövmassorna och eventuella snömassor som kan lägga sig på grenarna, innan de åter beskärs. Det kan därför vara bra att se till att stötta alla stammar som kan vara känsliga för den här belastningen. Den här metoden att gynna stamtillväxten är något som tidigare inte prövats i lövgångar och det är därför svårt att säga hur mycket resultat det skulle ge i praktiken. Det kommer också att vara svårt att mäta resultatet på den här metoden eftersom man inte kan se vad som händer inne i stammen på träden utan att borra i det och det är svårt att mäta stammarnas omkrets på exakt samma ställe år efter år. Jag tycker dock att det är en intressant teori som är mycket väl värd ett försök. Eftersom Vrams Gunnarstorp är öppet för allmänheten så tror jag ett det är mycket viktigt att vid den här typen av åtgärder sätta upp information som informerar besökaren, då lövgången kan uppfattas som vanskött under den perioden då den inte är klippt.

Näringstillförsel

Det är viktigt för det här gamla växtmaterialet som kontinuerligt tuktas att tillföra näring. I Vrams Gunnarstorps lövgång där plantorna står i en smal remsa med öppen jord är det är lite plats för löv att samlas och multna ner, för att på ett naturligt sätt återföra näring. På Vrams Gunnarstorp gör man kontinuerligt en gödning med brunnen hästgödsel i lövgången, vilket är mycket bra. Tillväxten i lövgången är därför god men inte optimal och det kan därför behövas

fler insatser för att öka tillväxten. Man har försökt att kratta in löv under plantorna men upplevt att dessa inte ligger kvar. Löv vore ett bra tillskott till den gödning som utförs, och ett sätt att få dem att ligga kvar skulle vara att kompostera dem något och sedan lägga tillbaka dem i lövgången. För att gynna tillväxten ytterligare skulle man även med lite längre intervaller kunna ge lövgången en kraftigare gödselgiva, även denna kan bestå av brunnen hästgödsel. De större mängderna av kväve som skulle tillföras på detta sätt skulle även kunna fungera som ett föryngringshormon för de gamla träden och ”sätta igång” tillväxten. Att ha som tumregel att gödsla lövgången när den ser lite blek ut kan vara bra så länge det inte glöms bort. Jag rekommenderar därför att det på något sätt förs anteckningar om när och hur mycket lövgången gödslats. Det kan också vara bra att någon gång göra en jordanalys för att kolla värdena i marken.

Övriga åtgärder

I övrigt tycker jag att man kan låta den lilla ingången som finns på ena sidan av lövgången vid sidan av mittingången växa igen, se figur 4 sid. 16 & bilaga 2. Jag har inte hittat några historiska belägg för denna ingång och tror att den uppstått då ett träd här dött ut. Jag tycker inte att det är nödvändigt att plantera in något nytt växtmaterial här för att det skall växa igen snabbare, utan låta närstående träd fylla igen hålet. För att besökare inte skall fortsätta gå här och av misstag bryta grenar kan det vara bra att sätta upp någon typ av hinder, exempelvis ett par käppar som binds mellan närstående stammar, som förhindrar användning av ingången.

Åtgärdsförslag för lövgången på Skabersjö

När jag behandlat lövgången på Skabersjö har jag valt att lägga tyngdpunkten på de äldre delarna av lövgången som består av avenbok och bok, och går därför inte djupare in på de yngre delarna som består av lind i mina åtgärdsförslag.

Värden och långsiktigt mål

Lövgången på Skabersjö skiljer sig i sin nuvarande karaktär mycket från den på Vrams Gunnarstorp. Man kan när man går genom Skabersjös lövgång urskilja de olika armarna med dess rum fastän det är länge sedan den sirliga grönska som lövgången en gång utgjort försvann. Lövgången är i dagens läge mörkare och utgör en gång av slingrande grenar omgärdad av en djup grönska. Lövgångens yttre väggar är långt från sin ursprungsform, medan stammarna inne i lövgången vittnar om vilken form lövgången en gång haft. Även i Skabersjös lövgång finns ett unikt växtmaterial där delar genom kontinuerlig skötsel bevarats i mer än 250 år. Det är dock stor variation i ålder på växtmaterialet liksom i lövgången på Vrams Gunnarstorp, och det finns även en variation i art då lövgången i vissa delar är en blandning av avenbok och bok, och andra består helt av lind. Detta gör att man tydligt ser olika tidslager, vilket bör ses som ett värde och inte ett problem. Lövgången på Skabersjö är en av få bevarade 1700-tals lövgångar i Sverige med en säregen form, och bör ses som unik och av stort värde för Svensk trädgårdskonst.

Mina långsiktiga mål för lövgången på Skabersjö är dels att arbete för att bevara lövgången och dess växtmaterial i ett gott skick så länge som möjligt. De är också att från utsidan förstärka de karaktären av de former som lövgången en gång haft, men som med tiden sakta suddats ut.

Lutande stammar

I Skabersjös lövgång är det få stammar som är i starkt behov av stöttning. Detta kan bero på att grenverket som bildar väggarna i Skabersjös lövgång är kraftigt och därigenom bildar en motvikt till det tunga grenverket i toppen. Genom detta fungerar grenverket på sidorna av lövgången som ett ankare som håller stammarna uppe. Det finns trots detta stammar som börjat luta och skulle gynnas av att bli uppstöttade innan de börjar luta mer. Framförallt är det ett stort träd som lutar mycket och som nästan lagt sig ner i lövgången, se figur 22. Denna förstör en del av rumskänslan inne i lövgången, men jag tycker inte att detta är en anledning till att ta bort det här trädet, då det förmodligen är en av de ursprungliga avenboksplantorna. Jag tycker i stället att man skall försöka stötta upp det här trädet, och genom stöttningen försöka höja det successivt, som man gjort på lutande stammar i Vrams Gunnarstorps lövgång. Det här trädet har idag ett stöd, men för att kunna höja upp det behöver man flera stöd som stöttar trädets olika stammar och kraftiga grenar. Jag tycker också att man här bör stötta de olika delarna på mer än ett ställe, för att inte belasta någon punkt för mycket. Genom att använda sig av ställbara stöd kan man undvika att varje år göra om stöttningen

Figur 22. Uppstöttning av den grova stam som lutar mycket i Skabersjös lövgång.

med nya stöd, utan istället enkelt anpassa längden på stöden genom att enkelt ställa om dem. Förhoppningsvis kan man på detta sätt höja upp det här trädet så pass mycket att man kan gå genom lövgången utan att behöva vika av för att ta sig runt det. En upphöjning av det starkt lutande trädet skulle också ge ett annat visuellt uttryck då det skulle öppna upp lövgången så att man skulle kunna se genom den.

För övrigt bör man se över de stöttor som redan finns i lövgången då de hårda stöttorna av metall inte har någon mjuk beläggning som kan skydda barken, och klykorna på flera ställen är så pass små att de skaver in i den gren/stam som de stöttar. Där klykorna är tillräckligt stora kan man på ett enkelt sätt skydda stammen genom att föra in ett mjukare material mellan stöd och stam som ett mellanlägg. På företaget Svensk Trädvård tillverkar man ställbara stöd med en beläggning av trä inne i klykan, då de anser att det bästa för trädet är att ha trä mot trä (Pers. medd. Litchfield, De-Gouréd, 2005-12-05). Även om trä är det optimala materialet att ha mellan stam och stötta så tror jag att man kan skydda träden mycket genom att föra in ett mellanlägg av vilket mjukare material som helst. Där klykorna i stöttorna är för små bör stöden bytas ut helt och hållet, och man bör då använda sig av en typ av stöd som är skonsam för trädet.

Beskärning

I den årliga beskärningen av lövgången på Skabersjö släpper man sedan nästan 20 år tillbaka lövgången lite varje gång. Detta har gjort att lövgången ökat i omfång och de distinkta former som en gång funnits suddats ut. Detta tycker jag är viktigt att åtgärda innan den på utsidan helt tappat känslan av de olika rummen. Jag tycker därför att man skall vara något hårdare i den årliga beskärningen och se till att lövgången inte släpps ytterligare så att dess ursprungliga former helt suddas ut, utan att man istället arbetar för att förstärka dessa. Det lättaste sättet att göra detta är att vara extra noggrann med beskärningen vid lövgångens olika rum och se till att få fram skarpa hörn och kanter som tydliggör rummen. På detta sätt kan man genom en enkel beskärning få fram spelet mellan gångarna och de olika rummen som skapar kontrasterna i lövgångens utformning. Jag tycker också att man utöver årstillväxten varje år även skall gå in och ta en del av de grenar som är kraftigare. Genom detta kan man trycka tillbaka väggarnas tjocklek och den toppiga form som lövgången fått med åren, och reducera tyngden i toppen av lövgången. Man bör inte gå in och avlägsna grenar som är grövre än en decimeter i diameter för att undvika stora snittytor och inte skapa ingångar för nya rötangrepp. Denna reducering bör ske successivt och av en kunnig person. Man kommer inte att kunna ta in lövgången så att dess väggar kommer in till ursprungsmåtten, utan bör acceptera att lövgångens omfång hamnat långt från dessa mått. Beskärningen av lövgången görs idag på vintern när marken frusit. På detta sätt undviks att marken utsätts för kompaktering av liftens tyngd, vilket är bra. Jag tycker därför att man kan fortsätta göra beskärningen på vintern.

I lövgången på Skabersjö finns även en inblandning av bok, och i de nedre delarna består lövmassan främst av denna. De här bokplantorna är yngre än den ursprungliga avenboken och kan genom detta riskera att tränga undan avenboken. Jag ser inte att risken för detta är stor och är därmed inte ett stort problem, men det kan vara bra att ha detta i åtanke vid beskärningen då grenar av avenbok bör prioriteras att bevara framför grenar av bok.

Näringstillförsel

I Skabersjös lövgång får löven ligga kvar tills beskärningen är gjord i januari-februari. Detta gör att stora delar av de löv som naturligt samlats under grenverkets tjocka väggar får multna ner och bli nerdragna i marken av maskar, och kompenserar genom detta den näringsförlust som sker vid beskärning. Som ett resultat av detta kan vi se att tillväxten i Skabersjös lövgång är mycket god och lövgången visar ingen brist på näring. Därför behövs inga specifika gödningsåtgärder vidtas i dagsläget, men det är viktigt att man även fortsättningsvis låter löven ligga kvar så länge som möjligt. Jag tycker också att det är viktigt att hålla detta under uppsikt och om man ser att tillväxten avstannar eller bladen i lövgången gulnar hjälpa den på traven med en extra gödselgiva av ett naturligt gödselmedel, exempelvis lövkompost eller väl brunnen kogödsel. Om man nu går in och gör kraftigare beskärningar så förs större mängder av näring bort och det blir då ännu viktigare att hålla detta under uppsikt. Det kan även här vara av intresse att någon gång göra en jordanalys för att kolla värdena i marken.

Övriga åtgärder

På flera ställen i Skabersjös lövgång kan man se tidigare lagningar av ihåliga stammar som gjorts med cement och annat fyllnadsmaterial, se figur 12 sid. 25. Fastän detta är något som idag skulle anses rent skadligt för trädet att utföra så tycker jag inte att man skall ge sig på dessa. De gör ingen skada genom att sitta kvar och jag tror att risken för att skada träden i ett försök att avlägsna lagningarna är stor. Dessutom visar lagningarna en av de trädvårdsåtgärder som tidigare var vanligt förekommande och berättar genom detta en del av lövgångens historia. Däremot skall de vajrar som finns kvar sedan tidigare trädvårdsåtgärder och skadar grenar och stammar avlägsnas omgående.

Det finns i lövgången några inslag av sly från andra arter som frösått sig. Dessa menar jag att man skall ta bort för att de inte skall få möjligheten att utvecklas mer. Om det däremot skulle uppkomma självsådder från bok eller avenbok menar jag att dessa skall sparas så länge de inte står allt för långt bort från de ursprungliga plantorna och genom detta förstör formen på lövgången.

Angreppet av den vita svamp som fanns på två av stammarna i lövgången är inget som jag fördjupat mig i då jag inte kunnat identifiera svampen. Det kan vara bra att närmre studera detta för att få reda på om detta är en harmlös eller en aggressiv svamp som kan skada träden mycket. Utifrån detta kanske man blir tvungen att göra nya ställningstaganden i det fortsatta arbetet med lövgången.

Vid inplantering av nytt växtmaterial tycker jag att man skall välja avenbok (*Carpinus betulus*), då detta troligtvis är det material som ursprungligen använts i lövgången.

Slutdiskussion

När jag påbörjade mitt examensarbete hade jag som målsättning att göra ett heltäckande arbete inom ämnet. Detta har dock inte varit genomförbart då det under arbetets gång dykt upp nya infallsvinklar och frågeställningar som jag inte hunnit fördjupa mig i. Om jag hade haft mer tid så hade jag gärna fördjupat mig i mer arkivstudier och studerat både Vrams Gunnarstorps och Skabersjöes godsarkiv mer ingående för att försöka hitta mer specifik information rörande lövgångarna på dessa gods. Det hade också varit intressant att få en bredare inblick i lövgångens allmänna historia och sätta de lövgångar jag fördjupat mig i, i ett större sammanhang genom att studera influenser, upphovsmän och fler exempel från övriga Sverige och Europa. Jag också gärna studerat fler exempel av tidigare restaurerade lövgångar och genom detta fått en mer fördjupad kunskap i de åtgärder som är möjliga att utföra och vilka resultat de gett. Det finns också flera intressanta lövgångar att studera i Skåne än de som tas upp i detta arbete. Några av dem har jag besökt vilket gett mig ett bredare perspektiv trots att jag inte haft möjlighet att studera dem närmre. De två lövgångar jag fördjupat mig i är med stor säkerhet tänkta som detta element från början. Jag har valt bort ett antal mer tveksamma exempel som till det yttre idag liknar lövgångar men vid anläggningstillfället karakteriserat något annat och senare formats till lövgångar. Det skulle vara intressant att gå djupare in i detta och se om det finns fler lövgångar i Sverige idag som ursprungligen varit något annat, vad de i sådana fall haft för funktion och hur det kommer sig att de sköts som lövgångar idag. Det finns också mycket annat att studera inom ämnet lövgångar. Det hade dels varit intressant att ta upp nyare lövgångar, lövgångar som inte längre finns kvar, och andra växtmaterial som använts till lövgångar för att skapa en mer övergripande bild om lövgångarna och deras historia i Sverige.

När de lövgångar jag studerat närmre anlades hade man för dessa troligtvis inte ett framtida tidsperspektiv som sträckte sig 250 år framåt i tiden, och man kan konstatera att det är fantastiskt att dessa lövgångar fått leva kvar så här länge trots att de är så pass förgängliga och i behov av en kontinuerlig skötsel. De är en rest av den skånska adelns storhetstid och visar höga konstnärliga kvaliteter ur parkernas tidigare gestaltning. De är dessutom anlagda och uppbyggda av självlärda trädgårdsmästare och därefter skötta av följande generationers trädgårdsmästare vilket gör dem till individuella trädgårdskonstverk som formats under mer än 250 år.

Det är svårt att föra fram självklarheter i diskussioner som rör historiska lämningar. Man kan fråga sig vad som egentligen ska göras med dessa historiska spår som förmedlas i anläggningen? Hur ska man ta hand om och bevara dem? För vem gör man det och varför? Trädgårdsrestaureringen står inför liknande problemställningar som den övriga kulturminnesvården. Beroende av bakgrund och inställning ser människor olika på dessa frågor. Författandet av mina målsättningar och förslag på framtida åtgärder har varit en konstant balans mellan biologin och konsten. Jag har tampats med frågor som, vilket av konsten och biologin skall prioriteras och hur mycket kan de ge vika för varandra? Jag har försökt att inte föreslå några drastiska åtgärder som kan riskera att man skadar lövgångarna. Däremot har jag velat sätta fingret på detaljer som kan göra en betydande skillnad för lövgångarnas upplevelsevärde och framtid. Eftersom den här typen av gammalt växtmaterial inte hanterats tidigare så finns inget facit, och de åtgärder som jag föreslagit är till stora delar baserade på teorier. Det hade därför varit mycket intressant att göra någon typ av praktiskt försök där man prövade några olika beskärningsmetoder och gödningsinsatser för att se vad de kan ge för resultat.

Jag har under detta arbete kommit fram till att oavsett vilka förändringar man gör är dokumentationer av förändringen viktig så att den historiska utvecklingen även senare går att följa på ett tillfredställande sätt. Jag har dessutom upptäckt hur viktigt det är att ta vara på vad personer som har upplevt lövgångarna genom tidens lopp har att berätta, då denna information inte går att hitta någon annanstans.

Källor och litteratur

Tryckta källor och litteratur

Almgren, Gunnar, Jarnemo Lars, Rydberg dan, Isacsson Gunnar, Cedergren Jonas, 2003, *Våra ädla lövträd*, Skogsstyrelsen Södra Götaland

Andersson, Jonstoj, Lundquist, 2000, *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*, Stockholm

Anjou, Sten & Dahl, Carl G, *Svenska trädgårdskonsten*, 1931, del 1, Arkitekturminnesföreningen, Stockholm

Anjou, Sten & Dahl, Carl G, *Svenska trädgårdskonsten*, 1931, del 2, Arkitekturminnesföreningen, Stockholm

Arcadius, Kerstin & Sundberg, Kerstin, 2001, *Skånska godsmiljöer*, Skånes Hembygdsförbund, Lund

Björk, Monika, 2003, *Vandra i Europas trädgårdar*, Stockholm

Blennow, Anna.Maria, 2002, *Europas trädgårdar*, Lund

Burman Robert, Jakobsson Anna, Jönsson Anna, Lorenzen Anna, Lovén Katinka, Romanus Hanne, Sundlöf Karin, Sundström Anna, Wretling-Wihlborg Eva, 1999, *Vrams Gunnarstorps park – historia och framtid*, övningsuppgift i kursen Trädgårdsrestaurering (LA 28), Alnarp, stencil

Ehlers, Martin, 1960, *Baum und Strauch in der Gestaltrung der Deutschen Landschaft*, Berlin och Hamburg)

Flinck, Maria, 1994, *Tusen år i trädgården – från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar*, Värnamo

Hansson, Marie, 1997, *De Skånska trädgårdarna och deras historia*, Lund

Havens plantskoleleksikon – træer og buske, 1997, A-N, Lyngby

Hellstedt, Jane, 1990, *Slott och borgherrar i Skåne*, Kristianstad

Henning, Chatarina, 1996, *Skabersjö slotts trädgårdshistoria*, Ett uppsatsarbete i kursen Trädgårdskonstens historia, institutionen för landskapsplanering, Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp, stencil

Holmgren, Ola, 1999, *Historisk användning av bok och avenbok samt pressning av bokollonolja*, Alnarp

Holmåsen, Ingmar, 1998, *Träd och buskar*, Lund

Holzhausen, Axel, 1938, *Svenskt Trädgårdslexikon*, del 2, Stockholm

Hörjel, Nils, & Bunte, Carin, 1983, Beslut-Byggnadsminnesförklaring av Vrams Gunnarstorps slott, Vrams Gunnarstorp 2:1, Norra Vrams socken, Bjuvs kommun, Länsstyrelsen Malmöhus län, Malmö

James, John, 1712, *The theory and practice of gardening*, London

Kron, Linda, 2001, *Det trädgårdshistoriska begreppet lövgång, "från laubgang till gröna tentakler med attraherande funktion"*, Uppsats i Trädgårdshistoria II (LP0045), Institutionen för landskapsplanering, Alnarp, stencil

Lewan, Lillemor & Lewan, Nils, 1993, *Landskapets framtid – bevarande förändring och förnyelse i godsmiljön*, Lund

Lindé, Sofie & Nillson, Nils, *Vedlevande svampar*, kompendium utformat i studiecirkelform hösten 2002, stencil

Nilsson, Gunnar, 1983, *Lövträd och buskar*, Stockholm

Nitzelius, Tor, 1958, *Boken om träd*, Stockholm

Olsen, Asger & Stahlschmidt, Per, 1984, *Skötselplan för Vrams Gunnarstorps slottspark*, Länsstyrelsen Malmö

Stritzke, Klaus, 2001, Beskärningshöjder under 1700- talet i Svenska parker, *Lustgården 2001*, årg. 81

von Sydow, Carl-Otto, 1959 , *Carl Linnaei Skånska resa år 1749*, Stockholm

Wanderoy, Hewlmuth, 1983, Skåne-Exkursionen 1981, *Lustgården årgång 64*, Uppsala

Otryckta källor

Elektroniska källor/Internet

Nationalencyklopedin,

[http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=127687&i_word=bers%e5,](http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=127687&i_word=bers%e5)
2005-10-03

http://www.ne.se/jsp/search/Article.jsp?i_art_id=139253&i_word=1%f6vg%e5ng&i_h_text=1..., 2005-10-03

Skånska slott och herresäten: Skabersjö

http://www.algonet.se/~sylve_a/skabersj.htm, 2005-10-25

Skånska slott och herresäten: Vrams Gunnarstorp

http://www.algonet.se/~sylve_a/vramsgun.htm, 2005-10-25

Äldre svenska längdmått och ytmått

<http://www.algonet.se/~ukforsk/subjekts/enheter.htm>

Muntliga källor

Bengtsson, Rune, Forskningsledare, CBM, SLU Alnarp, 2005-10-20, 2005-11-16

Bergsten, Bertil, Örestads Farmartjänst

Lishfield, De-Gouréd, Svensk Trädvård, 2005-12-05

Olsson, Lars, tidigare trädgårdsmästare på Skabersjö, 2005-10-13

Sjöman, Henrik, SLU, Institutionen för landskapsplanering, Alnarp, 2005-11-16

Thott, Eva, boende på Skabersjö, 2005-10-13, 2005-11-24

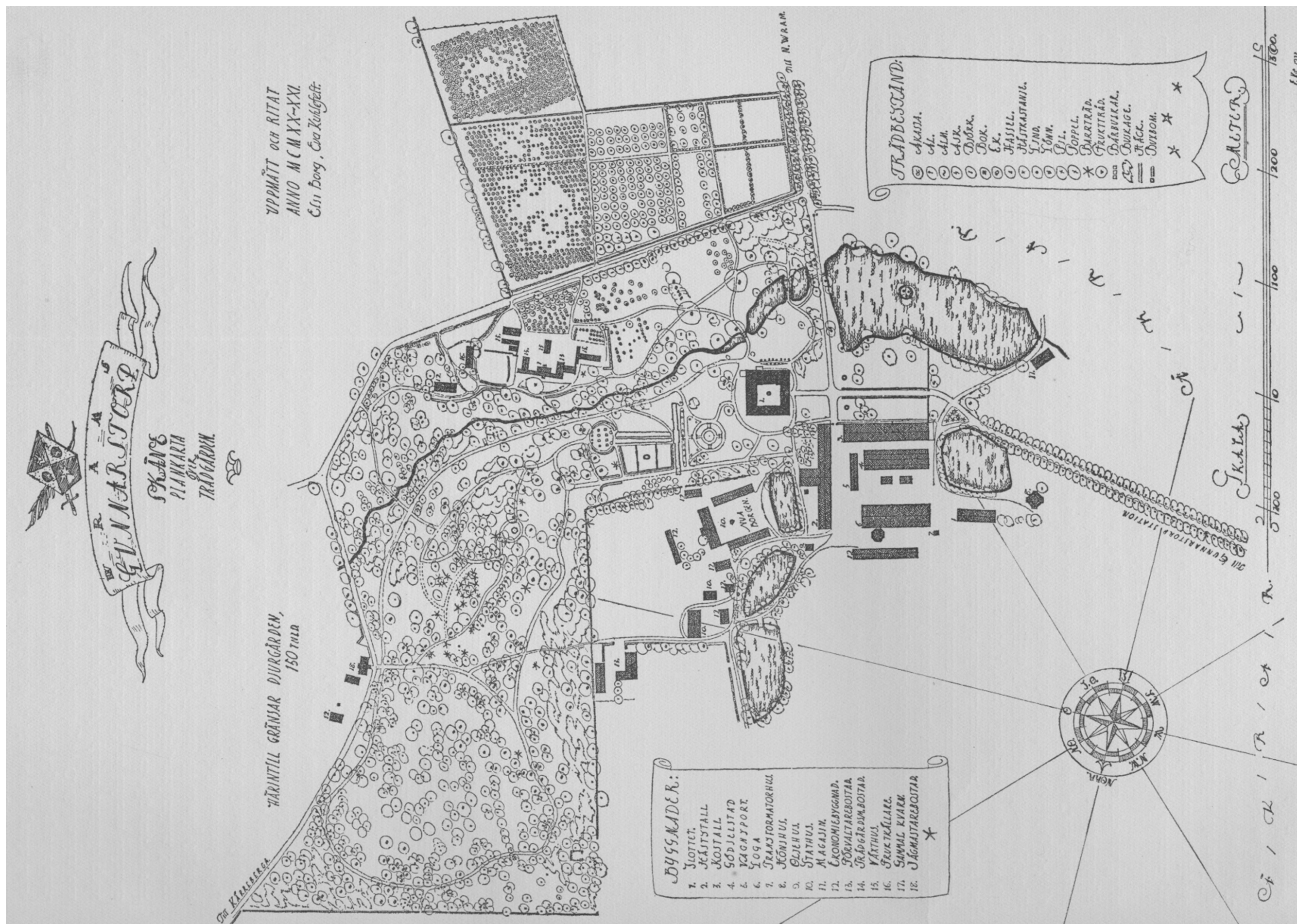
Tornérhjelm, Amelie, boende på Vrams Gunnarstorp och driver godset tillsammans med sin make Rudolf Tornérhjelm, 2005-11-21, 2005-11-28

Tornérhjelm, Mari-Ann, på Vrams Gunnarstorp 2005-10-10, 2005-11-17

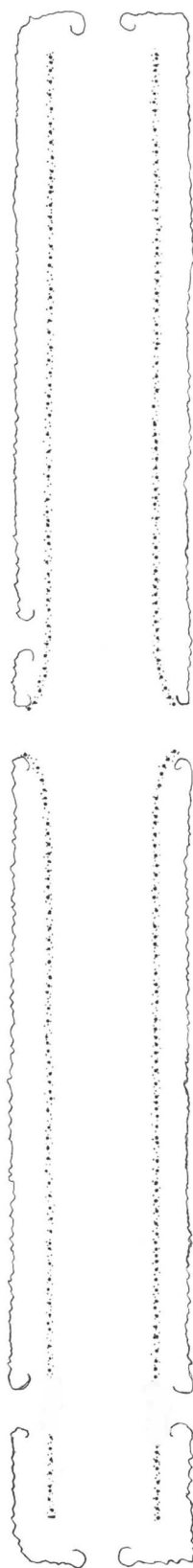
Tschannen, Ann, Länsstyrelsen i Malmö, 2005-10-06

Förteckning över bilagor

1. Plan över Vrams Gunnarstorp 1920-21, uppmätt av Eli Borg & Eva Kuhlefeldt
Svenska Trädgårdskonsten del 2, 1930, Arkitekturminnesföreningen, Stockholm,
sid. 9
2. Översikt, Vrams Gunnarstorp lövgång
Teckning av Patricia Vinkka 2005
3. Idéskiss, Vrams Gunnarstorp lövgång sedd från väst
Teckning av Patricia Vinkka 2005
4. Plan över Skabersjö 1920-21, uppmätt av Eli Borg & Eva Kuhlefeldt
Svenska Trädgårdskonsten del 2, 1930, Arkitekturminnesföreningen, Stockholm,
sid. 24-25
5. Översikt, Skabersjös lövgång
Teckning av Patricia Vinkka 2005
6. Idéskiss, Skabersjös lövgång sedd från öst
Teckning av Patricia Vinkka
7. Florensdokumentet
Lundquist, Kjell, 1992, Till parkens försvar, *Utblick Landskap*, nr. 3, sid. 44-49

Översikt, Vrams Gunnarstorps lövgång

..... stammar av avenbok

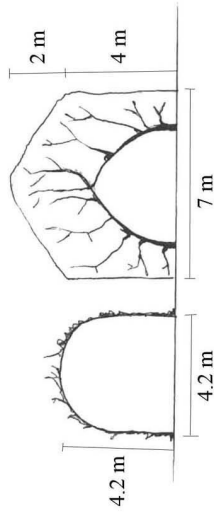
~~~~~ lövgångens yttre väggar

0 5 10 15 m

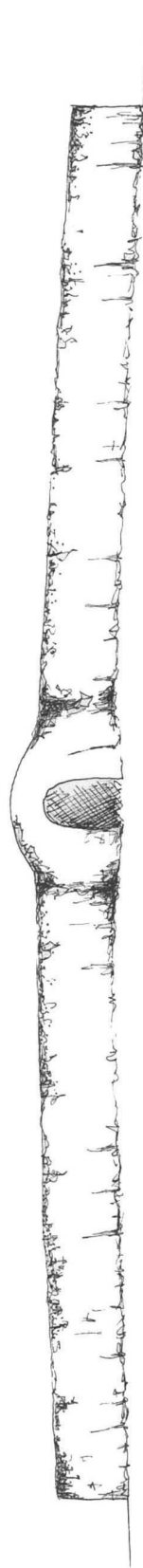

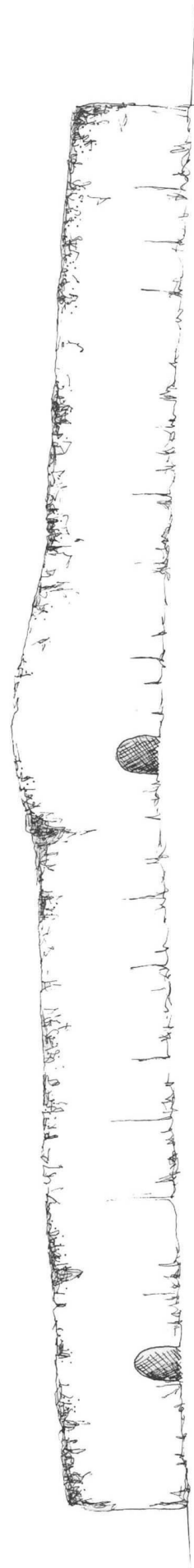
Idéskiss, Vrams Gunnarstorps lövgång sedd från väst

Lövgången efter de mått Linné återgav
och efter de mått den har idag.

Så här kan lövgången sett ut då den fortfarande var ung, ritad efter de mått som Linné beskrev 1749.
Lägg även märke till att marken är högre på mitten av lövgången.

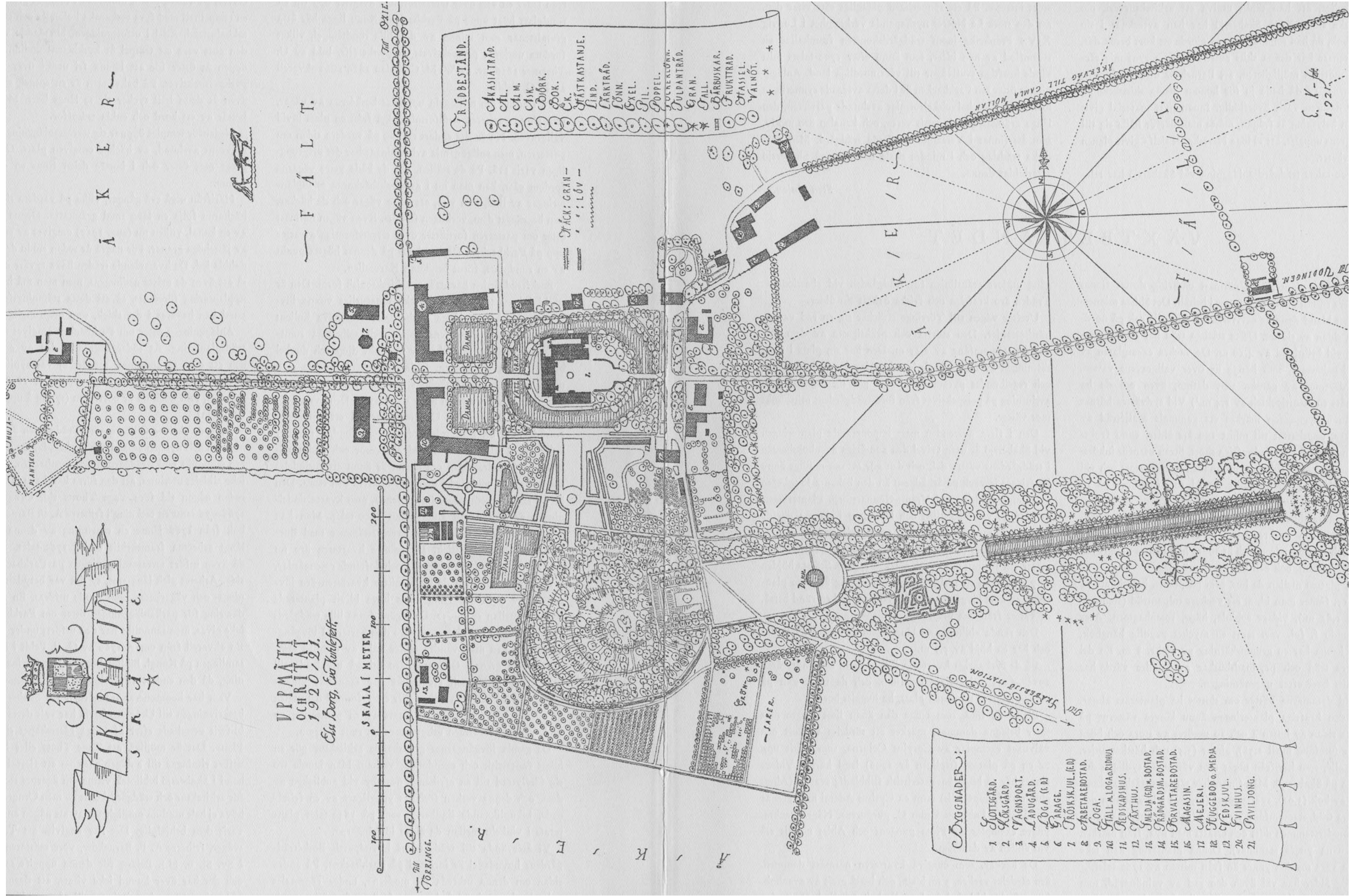

Lövgångens utseende idag.

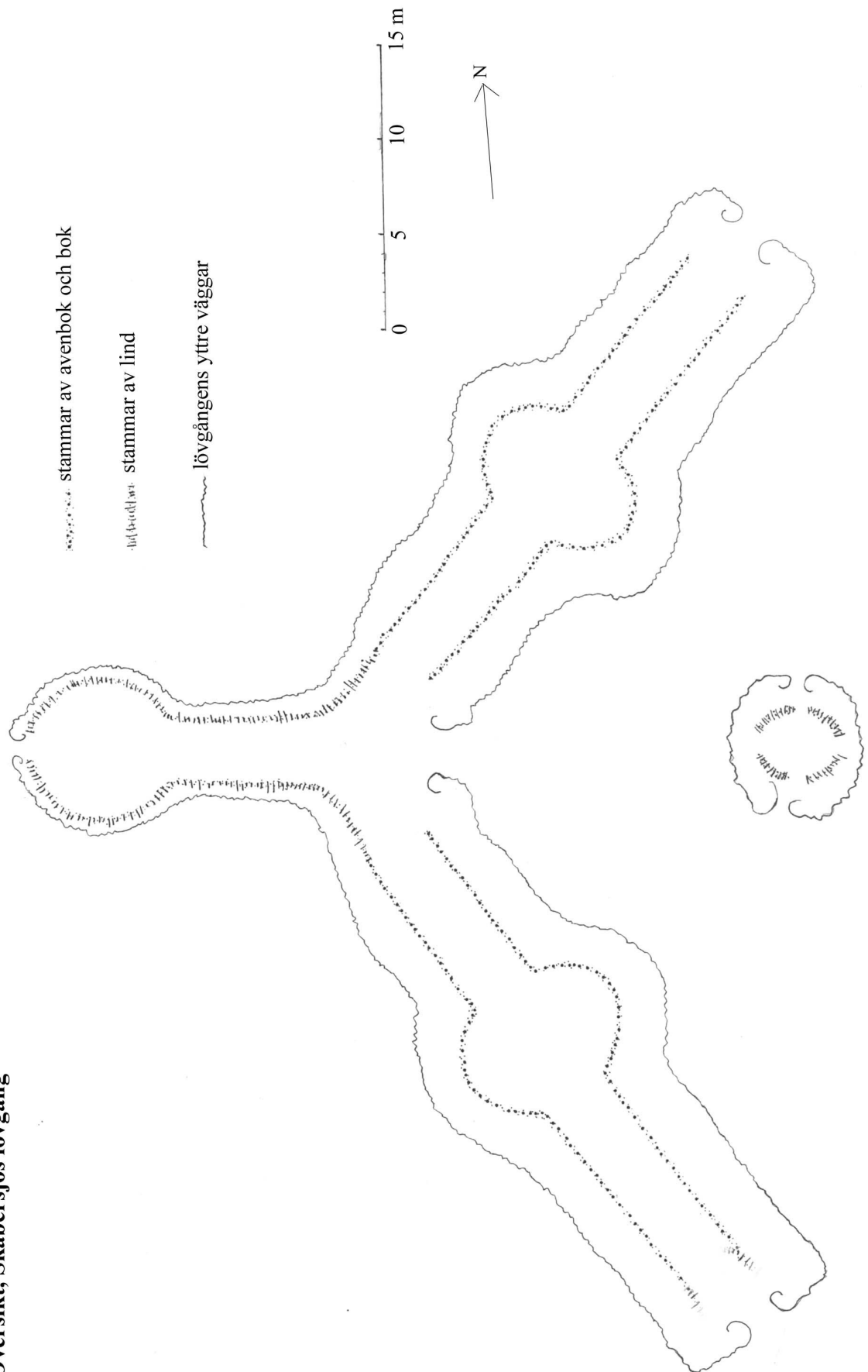

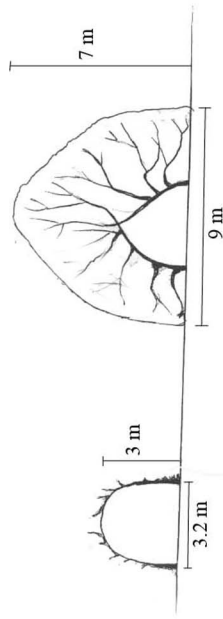

Översikt, Skabersjös lövgång

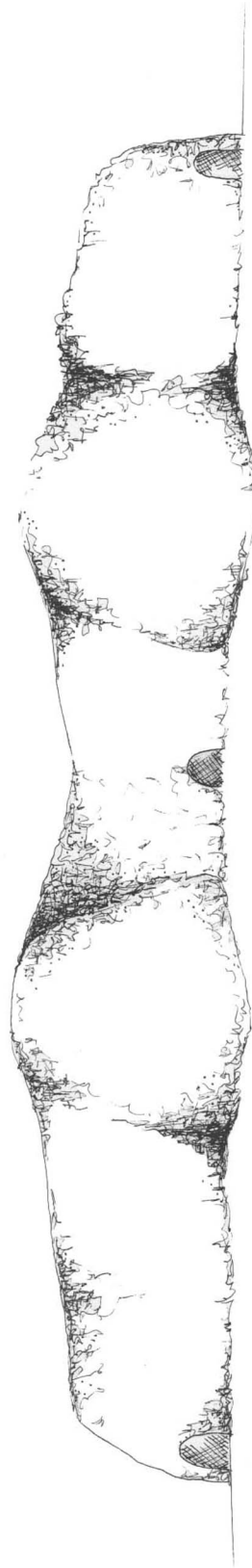
Ideskiss, Skabersjös lövgång sedd från öst utan sockertoppen

Lövgången har med tiden ökat i omfång medan rummet inuti miskat av att stammarna tyngts ner.

Så här kan lövgången sett ut då den fortfarande var ung.

Lövgångens utseende idag.

Florensdokumentet

Översatt av Bengt O H Johansson

Detta dokument har utarbetats efter ett beslut i Florens av ICOMOS-IFLA:s internationella kommitté för historiska parker och trädgårdar den 21 maj 1981 och antogs av ICOMOS 15 december 1982 som ett tillägg till **Venedigdokumentet** (Carta di Venezia)

Definitioner och syften

Artikel 1: En historisk park eller trädgård är en arkitektonisk och hortikulturell komposition av allmänt intresse med hänsyn till dess historiska eller konstnärliga värden. På grund härav är den att betrakta som *minnesmärke*.

Artikel 2: Den historiska parken eller trädgården är en arkitektonisk komposition uppbyggd av i första hand vegetation och därför levande och som sådan förgänglig och förnyelsebar. Dess utseende speglar årstidernas ständiga växlande, naturens växande och vissnande och konstnärens och trädgårdsmästarens önskan att upprätthålla den i oförändrat skick.

Artikel 3: I sin egenskap av minnesmärke måste den historiska trädgården och parken bevaras i enlighet med andan bakom Venedigdokumentet. Men eftersom vi här har att göra med ett levande minnesmärke måste dess bevarande följa särskilda regler vilka behandlas i detta dokument.

Artikel 4: I den historiska trädgårdens och parkens arkitektoniska komposition ingår:

- dess plan och topografi
- dess vegetation, inklusive arter, proportioner, färger, höjder och mellanrummen mellan olika element
- dess byggda element och utsmyckning
- dess vatten, både det strömmande och det stillastående som speglar himlen

Artikel 5: Som uttryck för det nära förhållandet mellan kultur och natur och som en njutningsfull plats för eftertanke och vila uppnår trädgården och parken den kosmiska betydelsen av en idealiserad bild av världen, ett "paradis" i ordets verkliga betydelse. Samtidigt är de också vittnesbörder om en kultur, en stil, en tidsålder och ofta om upphovsmannens skapande förmåga.

Artikel 6: Begreppen "historisk trädgård" och "historisk park" är tillämpbara på såväl små trädgårdar som på stora parker, antingen de är formella i sin utformning eller utgör "landskap".

Artikel 7: Antingen den historiska trädgården eller parken hör samman med en byggnad (i vilket fall den är oskiljbar från denna) eller inte, kan den inte isoleras från sin omgivning om det så är stadsbygd eller landsbygd, om den är konstgjord eller naturlig.

Artikel 8: Ett historiskt landskapsrum, är ett särskilt landskap som associeras med ett minnesvärt skeende, t ex en viktig historisk händelse, en välkänd myt, ett sägenomspunnet inslag eller motivet för en berömd målning.

Artikel 9: Bevarandet av historiska parker och trädgårdar förutsätter att de identifieras och förtecknas på en lista över skyddsvärda kulturmiljöer. De måste bli föremål för olika sorters ingripanden, nämligen skötsel, konservering och restaurering. I vissa fall kan rekonstruktioner vara att rekommendera. Äktheten hos en historisk park eller trädgård hör lika mycket samman med utformningen och skalan hos dess olika delar som på dess dekorativa inslag och på valet av plantor som utnyttjas i anläggningens olika delar.

Underhåll, bevarande, restaurering, rekonstruktion

Artikel 10: Vid varje åtgärd av underhåll, konservering, restaurering eller rekonstruktion av en historisk park eller trädgård, eller en del av den, måste alla dess viktiga beståndsdelar behandlas samtidigt. Isoleras de olika åtgärderna från varandra skadas helheten.

Artikel 11: Kontinuerlig skötsel av historiska trädgårdar är av allra största betydelse. Eftersom den i huvudsak består av vegetation innebär ett bevarande av trädgården i oförändrat skick att de ingående elementen genast ersätts när så erfordras och att ett långskiktigt program för periodisk förnyelse upprätts (röjning och nyplantering av mogna exemplar).

Artikel 12: De träd, buskar, plantor och blommor som skall återkommande ersättas måste väljas utifrån etablerad och erkänd praxis i ifrågavarande botaniska region och kulturmiljö med målet att identifiera de arter som ursprungligen tillhört parken eller trädgården och att bevara dem.

Artikel 13: De fasta eller flyttbara arkitektoniska, skulpturala eller dekorativa element som utgör integrerade delar av den historiska parken eller trädgården får endast tas bort eller flyttas om detta är avgörande för deras konservering eller restaurering. Ersättandet eller restaurerandet av sådana hotade inslag i parken måste ske i enlighet med Venedigdokumentet och tidpunkten för varje utbyte måste anges.

Artikel 14: Den historiska parken eller trädgården måste bevaras i en passande omgivning. Varje ändring av den fysiska miljön som kan riskera den ekologiska jämvikten måste förhindras. Detta krav är tillämpligt på infrastrukturens alla delar vare sig de finns inom eller utom anläggningen (dränering, avloppsledningar, bilparkering, stängsel,

omhändertagande av trädgårdsavfall, servicearrangemang för besökare etc.)

Artikel 15: Ingen restaurering och framför allt ingen rekonstruktion av en historisk park eller trädgård får göras utan föregående noggranna studier som kan garantera att arbetena är korrekta ur vetenskaplig synpunkt. Sådana studier kan innebära allt från arkeologisk utgrävning till sammanställandet av dokument om anläggningen i fråga och om liknande anläggningar. Innan själva arbetena påbörjas måste en plan för dem utarbetas som grundas på ovannämnda studier. Denna plan måste underställas en expertgrupps gemensamma prövning och godkännande.

Artikel 16: Restaureringsarbetet måste respektera de olika utvecklingsstadier som den berörda anläggningen genomgått. I princip skall inte någon period ges företräde framför andra, utom undantagsvis då en skada eller förstörelse på någon del av anläggningen är så grav att man beslutar sig för att rekonstruera den på grundval av bevarande spår eller ovedersäglig dokumentarisk bevisning. Sådana rekonstruktionsarbeten kan komma ifråga särskilt beträffande de delar av anläggningen som befinner sig närmast den byggnad den innesluter om det partiets roll i kompositionen därmed tydliggörs.

Artikel 17: Om en park eller trädgård har försvunnit fullständigt, eller om det bara finns hypotetiska antaganden om dess olika stadier kan en rekonstruktion inte betraktas som en historisk park eller trädgård.

Användning

Artikel 18: Fast den historiska parken och trädgården har tillkommit för att betraktas och vara i måste tillgängligheten till den avpassas efter anläggningens storlek och sårbarhet så att anläggningens fysiska uppbyggnad och kulturella budskap kan bevaras.

Artikel 19: På grund av sina egenskaper och sitt syfte är en historisk park eller trädgård en fridfull plats ägnad att främja mänskliga kontakter, tystnad och medvetandet om naturens närvaro. Denna uppfattning om anläggningens vardagliga användning måste kontrastera mot dess roll under de sällsynta tillfällen då den utgör platsen för en festlighet. Det är därför viktigt att villkoren för en sådan tillfällig användning av anläggningens visuella effekter i stället för att förringa eller förstöra dem.

Artikel 20: Medan historiska parker och trädgårdar vardagligen kan vara lämpade för lugna spel och lekar bör man avskilt men ändå nära förlägga idrottsplatser för mer aktiva sporter så ... allmänhetens behov härav kan tillfredställas utan att bevarandet av den historiska parken, trädgården eller landskapet sätts i fara.

Artikel 21: Arbetet med underhåll och bevarande är säsongberoende och kortvariga insatser som syftar till att upprätthålla anläggningens autenticitet måste alltid prioriteras framför allmänhetens bekvämlighet. Alla besöksarrangemang i historiska parker och trädgårdar måste underkastas sådana regler som syftar till att bevara platsens själ.

Artikel 22: Om en park eller trädgård är muromgärdad bör dess murar inte avlägsnas utan föregående undersökning av alla de möjliga konsekvenser som kan leda till att anläggningens atmosfär ändras eller dess bevarandepåverkas.

Juridiskt och administrativt skydd

Artikel 23: Det är de ansvariga myndigheternas sak att, efter kvalificerade experternas råd, genomföra lämpliga legala och administrativa åtgärder för att identifiera, förteckna och skydd historiska parker och trädgårdar. Bevarandet av dessa måste behandlas inom ramen för den

fysiska planeringen och kravet härpå måste tas upp i såväl regionala som lokala planeringsdokument. Det är också de ansvariga myndigheternas sak att genomföra, enligt kvalificerade experters roll, sådana finansiella åtgärder som underlättar underhållet, bevarandet och restaurerandet och om nödvändigt rekonstruktionen av historiska parker eller trädgårdar.

Artikel 24: Den historiska parken och trädgården är en del av kulturarvet vars överlevnad av naturliga skäl är beroende av intensiv och kontinuerlig skötsel av intensiv och kontinuerlig skötsel av erfarna specialister. Lämpliga åtgärder måste därför vidtagas för att utbilda sådana personer, antingen de är historiker, arkitekter, landskapsarkitekter, trädgårdsmästare eller botaniker. Det är också angeläget att tillse att en regelbunden produktion äger rum av de olika växter som behövs för underhåll och restaurering av historiska parker och trädgårdar.

Artikel 25: Intresset för historiska parker och trädgårdar bör stimuleras genom all tänkbar aktivitet som kan framhålla deras verkliga värde som en del av kulturarvet och som kan göra dem mer kända och uppskattade: främja forskning, internationellt utbyte och informationsspridning, publicering och popularisering, uppmuntra ökad men kontrollerad publik tillgänglighet, påverka massmedia till ökad medvetenhet om naturen och kulturarvet. De främsta historiska parkerna och trädgårdarna skall föreslås till upptagande på World Heritage List.